

2022 • 2

LXXV. évfolyam • február

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 4 lej

Tartalom

Balla Sándor: „Ma költő áll a sereg élén” 3

enciklopédia

Nagy Béla: Rátz Mihály építész, a kolozsvári iparosok elnöke. 4
Csőke Márk: Bácska és a bukovinai székelyek 11

kérdező

Dáné Tibor Kálmán Erdélyi és bácskai civilek. Interjú a kishegyesi
Csőke Márkkal, az EMKE önkéntes munkatársával 16

vadrózsák

Borbély Éva: Farsangolás Bázelen. A világ kulturális öröksége 19

hétköznapi hőseink

Domokos Írisz Kamilla, Lőrincz Beatrix, Szőke Dóra:
A pantallós és a harisnyás világ nem állt távol egymástól.
Bálint Andrásról, a barcasági csángók egyik krónikásáról 23

Lapszámunk szerzői:

Borbély Éva – néprajzkutató, magánvállalkozó. Magyarvista
Csőke Márk – történész, főszerkesztő, Kishegyes (Szerbia)
Dáné Tibor Kálmán – matematikatanár, művelődésszervező, Kolozsvár
Domokos Írisz Kamilla – diák, Brassó
Lőrincz Beatrix – diák, Brassó
Nagy Béla – gépészmérnök, Kolozsvár
Szőke Dóra – diák, Brassó

A címlapon a *Bukovinai székelyek kálváriája* című, tizennégy stációból álló fadombormű-sorozat.

Az 1943-ban készült alkotás Bácsjózseffalva vasúti állomásának várótermét díszítette, ma Bátaszéken őrzik. A hátsó borfóton Alti Dante Damburmajior (klick előljáró). Kép: pixabay.com, Walti Göhner, 2015

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Hírlap

„Ma költő áll a sereg élén”

Csak úgy virágzott a századfordulón a kávéházi élet a monarchia egyik leggyorsabban fejlődő városában, Nagyváradon – pezsgő szellemi és kulturális élete miatt Pece- vagy Körös-parti Párizsként is emlegették. A dualizmus kori kávéházakba nemcsak szórakozni és csevegni jártak, hanem megvitatni a legújabb híreket, az itteni asztaloknál nemegyszer fontos döntésekről határoztak. Szabó Dezső publicista így festette meg az akkori Váradot: „az ország egyik legérdekesebb városa volt. Mintegy szintézise vagy keresztmetszete az egész országnak. Megvolt benne minden ellentét, minden szolidaritás, minden széthúzás. Központjában könnyen hihette az ember, hogy Budapest egyik nagyon előkelő negyedében van. Jobb kávéházai egészen fővárosi arányúak voltak, amelyekben mindazokat az európai hírlapokat és folyóiratokat meg lehetett kapni, amelyeket a pesti kávéházak nyújtottak.”

A város kreatív, úttörő energiái egy adott pontban összeértek, és megszületett a Holnap Irodalmi Társaság. A fordulópontot Juhász Gyula Nagyváradra érkezése hozta el, aki egyetemi kapcsolatait is felelevenítette azért, hogy a régóta óhajtott irodalmi mozgalom életre keljen. Volt kollégái közül Babits Mihály és Balázs Béla mondott igent a felkérésre, A Holnap-osokhoz rajtuk kívül Ady Endre, Dutka Ákos, Emőd Tamás és Miklós Jutka csatlakozott.

A garabonciás írógárda a Budapesten központosuló kulturális élet mellé egy másik, a konzervatív irodalmi szemlélettel szemben haladó vidéki centrumot próbált megteremteni. Összekötötte őket még valami: az Ady Endre iránti rajongásuk. Egy rendszeresen megjelenő irodalmi lapban gondolkodtak, végül egy antológia összeállításában állapodtak meg, amelyet 1908. szeptember 27-én mutattak be a városháza dísztermében. Az eseményt sajtó alá rendező Antal Sándor büszkén emelte ki: „Ma költő áll a sereg élén”, és „ez a költő Ady Endre”. A Holnap a kor irodalmi társaságaival szemben szabad és individuális volt, ellensége minden páztorrendszernek és a szekértábor-gondolkodásnak. Mivel A Holnap jóval nagyobb visszhangot keltett, mint a hasonló irányban, de óvatosabban elinduló Nyugat, így a formálódó irodalomeszményt ért támadások főként a holnaposokon csattantak.

Az akkori irodalmi élet szinte valamennyi fontos képviselője kifejtette véleményét az antológiával és A Holnap-osok tevékenységével kapcsolatban. „Fél esztendőn keresztül a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székéből is, a napi sajtóban is, a vicclapokban is, az iskolai önképzőkörökben is, állandóan csak velünk foglalkoztak. [...] Háttérbe szorultak a politikusok, a primadonnák, a panamisták, a sikkasztók, az egész ország két pártra szakadt: A Holnap ellen – A Holnap mellett. Kitért a nyílt háborúság, meg kellett menteni a nemzetet a holnaposoktól. Hír szerint egy csomó diákot ki is csaptak az ország iskoláiból, mert a mótelyes holnaposok verseit merték szavalni az önképzőkörökben. [...] Kicsik és nagyok, tudók és tudatlanok leveleztek, cikkeztek, nyilatkoztak, kroit és verseket írtak A Holnap, illetve az Ady Endre nevezetű veszedelem ellen” – emlékszik vissza Antal Sándor az Ady és Várad nevű kötetében. Ekkor került először éles vitahelyzetbe az új magyar líra, megkezdődött a romantikát és a nemzeti klasszicizmust felváltó új korszak, amelyben szárnyait bontogatta a modern magyar irodalom.

Az antológia újabb sajtópolémiát kiváltó második kötete 1909 tavaszán jelent meg. Idővel a Nyugat és A Holnap közeledett egymás felé, de az elvi különbségek és az egymással szembeni fenntartások fennmaradtak. A Holnap-osok programja forradalmibb volt, már indulásuk hajnalán óriási hatást gyakoroltak a magyar kulturális és társadalmi életre – Temesváron megalakult a Dél Irodalmi Társaság, Kolozsváron megjelent a Közös úton, Miskolcon pedig a Heten vagyunk című antológia. A Holnap-osok irodalmi matinéi a kortárs művészetek jelentős fórumaivá váltak, ahol műveiket színészek adták elő, a zeneszerzők új szerzeményeiket mutatták be, a falakon pedig modern festők alkotásai díszeltek. A Holnap ereje az antológiák mellett abban rejlett, ahogyan közönségével bánt – a nyugatosok ezt később eltanulták tőlük.

A magyar irodalom nagy napja volt, amikor A Holnap és a Nyugat szerkesztősége közös rendezvényt tartott 1909 októberében Nagyváradon, majd ezt továbbiak követték Temesváron és Aradon. A Holnap nem élt meg több antológiát; idővel Juhász, Babits, Ady és Balázs is csatlakozott a sokak által tiszavirág-életűnek gondolt Nyugat első nemzedékéhez, amely a 20. századi magyar irodalom meghatározó folyóiratává vált – utolsó száma 1941 augusztusában jelent meg.

Nagy Béla |

Rátz Mihály építész, a kolozsvári iparosok elnöke

A 19. század közepe és a második világháború közti időszakban Kolozsváron több tucat szakmai, kulturális és társadalmi szervezet létezett és működött hosszabb-rövidebb ideig. Az egyesületi mozgalom a reformkorban indult el, de virágkorát a kiegyezést követő időszakban élte. Az egyesületi élet kezdetben a polgárosodás folyamatában játszott fontos szerepet, később pedig a városiasodás egyik elmaradhatatlan velejárójává vált. A trianoni békediktátum után, a második világháború kitöréséig az egyesületek száma fokozatosan csökkent, és különösen az elcsatolt országrészekben, a szerepük is átértékelődött, felvállalva a nemzeti identitás megőrzéséért vívott, az adott körülmények között könnyűnek egyáltalán nem mondható szerepet is. Kolozsvár számtalan, polgári kezdeményezésű szervezete közül az egyik legjelentősebb, és egyben a leghosszabb ideig működő egyesület az Iparos Egylet volt. Az 1859-ben olvasóegyletként megalakult, majd nem sokkal később a kolozsvári iparosok egyesületévé vált intézmény igen fontos szerepet töltött be nemcsak az iparostársadalom, hanem az egész város életében is. Az iparosokat érintő szakmai szerepén túlmenően, a városban talán nem is volt olyan fontosabb esemény – legyen az kulturális, játékonysági, társadalmi, vagy éppen politikai rendezvény –, amelyből az egyesület ne vette volna ki a részét. A városi jelentőséggel bíró – nyugodtan nevezhetjük annak – intézmény majdnem évszázados (az 1945 után berendezkedő kommunista hatalom szüntette meg) történetének utolsó, demokratikus választott elnöke volt Rátz Mihály építőmester, aki 1933-tól az erőszakos eltávolításáig, mintegy tizenkét éven keresztül irányította az egyesületet, igyekezve az eredeti szabályzatnak megfelelően működtetni és életben tartani.

Rátz Mihály. Forrás: Wikipédia

Az apa, id. Rátz Mihály ácsmester nyomdokain

Rátz (Rác) Mihály 1884-ben (sírkőfelirata szerint 1883-ban) látott napvilágot, az 1853. október 11-én született kiváló, ismert kolozsvári ácsmester, id. Rátz Mihály és felesége, Farkas Vera (1853. február 11. – 1935. június 19.) fiaként. A család a Külmagyar (ma 1989. december 21.) utca 35. szám alatti családi házában lakott. A családfő, id. Rátz Mihály egyéni vállalkozóként, vagy Oriold Ádám építész üzlettársaként (annak 1893. június 12-én bekövetkezett haláláig) számos épület kivitelezésében vett részt. Egy korabeli reklám tanúsága szerint az „Oriold Ádám és Rátz Mihály építésszek társas üzlete Kolozsvárt” néven a Kolozsvári Királyi Törvényszéken bejegyzett¹ cég központi irodája a Belhíd (Wesselényi Miklós, Dózsa György, Ferdinánd király) utca 7. szám alatt volt.² Id. Rátz Mihály nemcsak kiváló szakember és sikeres vállalkozó, hanem ismert közéleti személyiség is volt. A kolozsvári ácsokat, kőműveseket és kőfaragókat tömörítő ipartestület jegyzőjeként, majd később, az 1893-ban megalakult és Reményik Károly építész mérnök vezette Építő Ipartestület választmányi tagjaként tevékenykedett.³ A politikai életből a szabadelvű párt tagjaként vette ki a részét. Id. Rátz Mihály viszonylag fiatalon, 42. életében, 1895. április 12-én hunyt el. Az árván maradt, ekkor mindössze tizenegy éves ifj. Mihály és leánytestvére, Vilma (1881–1957) – később Kondász Béláné – további neveltetéséről a hátrahagyott özvegy, id. Rátz Mihályné gondoskodott.⁴

Ifj. Rátz Mihály középfokú tanulmányai befejezése után édesapja nyomdokain járva a budapesti József Műegyetemen (a világon az első olyan felsőoktatási intézmény, amelyben egyetemi szinten folyt a műszaki képzés) szerzett építészeti oklevelet.

A Rátz család sírhelye a Házsongárdi temetőben. Forrás: Wikipédia

A kakasos templom.
Forrás: DarabanthAuction

Hazatért Kolozsvárra, ahol különböző építőtelepeken szerzett tapasztalatot az építőmesterség gyakorlásához szükséges képesítés megszerzéséhez. (Az akkor még érvényben lévő magyar rendszabály szerint ugyanis az építőmesterség gyakorlásához szükséges képesítés feltétele a „Mérnöki, vagy azzal egyenértékű oklevél és annak kimutatása [...], hogy az illető az építőmesterség terén legalább két évig gyakorlatilag foglalkozott”. Később, az impériumváltást követően, ennek elbírálására az iparfelügyelőség (Inspectorul General de Industrie Nagyenyed), illetve a temesvári műegyetemen működő Építőmesterek Vizsgálóbizottsága (Comisiunea de examinare a maștrilor constructori) volt hivatott.⁵ Ezt követően, a szintén építész Spáda János barátjához hasonlóan, építkezési vállalkozásba kezdett. Spáda János mellett ő is részt vett a csíkszeredai katolikus főgimnázium felépítésében, majd barátja korai, 1913. július 7-én bekövetkezett halála után több, a neves kolozsvári építész által megkezdett épület befejezését ő vállalta el. Ezek közül a legismertebb a Kós Károly által tervezett Monostor utcai református, közismert nevén a kakasos templom. A templom építését Spáda 1913. június elsején kezdte el, de alig egy hónappal később bekövetkezett halála után Rátz Mihály vette át és fejezte be. A következő évben, március 22-én szentelték fel.

Építészeti tevékenységét az első világháború kitörése, illetve hadba vonulása szakította félbe. A galíciai fronton és a doberdói ütközetekben harcolt. A háború befejezése után, 1918-ban hazatért szülővárosába, megnősült (még a háború kitörése előtt, az 1913-ban elhunyt Spáda János háromgyermekes özvegyét, Spáda Jánosné Fajk Erzsébetet vette feleségül), és a megváltozott politikai és gazdasági körülmények között folytatta építőmesteri tevékenységét. Attila Adolf építésszel és Deretei(y) Ferenc (Asztalos István író anyai nagyapja) ácsmesterrel közösen társas építkezési vállalkozást hozott létre, melyet a későbbiekben saját egyéni vállalkozásként működtetett tovább. Rátz Mihály Erdély más városaira is igyekezett kiterjeszteni tevékenységét. Még az első világháború előtt a székelyudvarhelyi református főgimnázium felépítésére Rátz Mihály is benyújtotta tizenhat más pályázó mellett a saját pályázati dokumentációját, amelyet azonban elutasítottak. Nagyobb sikerrel járt, de már a háború után, a szilágysomlyói városháza esetében, melynek befejező munkálataival a Rátz-Attila-Loór (ez utóbbi Dereteit váltotta) cég az 1923-as év végére készült el.⁶

A kolozsváriak, és különösen az idősebb korosztályhoz tartozók Rátz Mihály nevét a Külső-király/Árpád/Traian út 27. szám alatti impozáns, a Securitate székházaként elhíresült épülethez kötik. Az eredetileg román tannyelvű

iskolának szánt épületet 1939-ben kezdték építeni Rátz Mihály tervei alapján, de a második bécsi döntés következtében az építkezés abbamaradt. A munkálatok 1941-ben indultak újra, Ormay János mérnök-főhadnagy, építészmérnök által a kolozsvári IX. Honvéd Hadtestparancsnokságnak szánt épület számára megfelelően módosított tervek alapján. Az építkezések felügyeletével Rátz Mihály építész bízta meg, a külső és belső díszítőelemek, bútorzat, vitrálok és egyéb iparművészeti munkák megtervezése és kivitelezése olyan korabeli ismert alkotók keze munkáját dicséri, mint Szervátiusz Jenő, Borsodi Bindász Dezső, Csorvássy István szobrászok, Haranghy Jenő és Szopos Sándor festőművészek, Palka József dísz- és üvegfestő, Keopeczki Sebestyén József heraldikus és Péterffy Lajos ékszerész. A tíz hónap alatt elkészült, díszítőelemeinek stílusa miatt méltán „magyaros jellegűnek” tartott épületet 1942. január 18-án adták át és szentelték fel, Bárdossy László miniszterelnök és báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter jelenlétében.⁷ A várost ért, 1944 szeptemberi szovjet légitámadás során a légiaknák az épület falait, tartószerkezetét nem érintették, „az ajtókat, ablakokat azonban a rendkívül erős légnyomás teljesen tönkretette”. A rongálások miatt az épület 1948-ig kihasználatlanul állt, amikor aztán három iskolát létesítettek benne: a magyar tannyelvű fémipari középiskolát, a magyar és román tannyelvű szakmunkásképző iskolát, és az ugyancsak vegyes tannyelvű villamosipari szakiskolát. Az 1955-ös tanévzáró után az iskolákat más helyszínekre költöztették, az „így kiürített épületet az alsógori cél-lák építésével, a kihallgató irodák kialakításával a parancsuralmi rendszer politikai rendőrségének, a hírhedt szekuritáténak a székházává alakították”, amely aztán az 1989-es változások után a helyében létrehozott hírszerző szolgálat székháza lett.⁸

A kolozsváriak, különösen az idősebbek Rátz Mihály nevét az egykori Securitate székházaként elhíresült impozáns épülethez kötik.

Kevésbé ismert, hogy a sétatéri művészeti csarnok, azaz a Múcsarnok felépítése is Rátz Mihály nevéhez kapcsolódik. A Barabás Miklós Céh múcsarnokának építési munkálatai

A volt M. Kir. Kolozsvári Honvéd Hadtestparancsnokság Árpád/Traian úti épülete.
Forrás: Fortepan/Handa család

1942 és 1943 között zajlottak Kós Károlynak, a céh alapító tagjának tervei alapján. A Műcsarnokot Mátyás király születésének 500. évfordulója alkalmából, a háborús időkhöz méltó egyszerűséggel megszervezett ünnepségek keretében, 1943. március 29-én adták át. A Fáy István államtitkár és a város előljáróinak, valamint művésztársadalmának jeles képviselői jelenlétében lezajlott ünnepélyes átadás során dr. Kelendy Tibor, a város akkori polgármestere beszédében a következőket mondta:

Ő tervezte a Szent Józsefnek szentelt templomot, amelynek alapkövetételét Márton Áron akkori plébános jelenlétében tartották.

„A szülőhely és a közművelődés az a két pont, amelyen Kolozsvár és nagyfiának, Mátyásnak szelleme találkozik. Mátyás király emlékéhez híven és a múlt hagyományaihoz illően, meg kellett mutatnia ennek a városnak, hogy ugyanakkor, amikor a nemzet Európáért a legnagyobb áldozatot hozza, az egyetemes művelődés szolgálatára mindig marad ereje.”⁹

Az ünnepélyes átadás után nyitották meg a Barabás Miklós Céh tagjainak alkotásából összeállított kiállítást. A jelenlevők többek között olyan kortárs erdélyi képzőművészek alkotásait csodálhatták meg, mint Szolnay Sándor, Szopos Sándor, Incze János Dés, Mohi Sándor, Fülöp Antal Andor, Nagy Imre, Bordy András, Varga Nándor, Gy. Szabó

Béla, Vida Géza, Szervátiusz Jenő és Kocsis András.¹⁰

Rátz Mihály – az Erdélyi Római Katolikus Státus műszaki tanácsosa

Rátz Mihály az 1920-as évek elején kezdte meg a szolgálatát a Státus műszaki hivatalának keretében, Pápai Sándor (Gyöngyös, 1871 – Kolozsvár, 1927) műszaki tanácsos mellett. Pápai még „...a háború alatt, 1916-ban kezdett betegkedni, állapota folyamatosan romlott, olyannyira, hogy 1925–1926-ban ágyban fekvő betegként állandó szabadságon volt. Parkinson-kórt állapítottak meg nála, kezdetben többször is kérvényezte szabadsága meghosszabbításának engedélyezését, azzal a feltétellel, hogy távolléte alatt a műszaki szemléken és egyéb műszaki teendőiben Rátz Mihály építész helyettesíti.”¹¹ Ugyancsak ezekben az években újították fel, alakították át a Fötér északkeleti sarkán álló, az egykor országos hírű, Nagy Gábor vendéglős által működtetett Központi Szállodának helyet adó épületet is. A katolikus egyház tulajdonában lévő épület átépítésének a gondolata még a Nagy Háború kitörése előtt felvetődött. Hirschler János plébános felkérésére 1914-ben Rátz Mihály is készített tervrajzokat, de a kivitelezés az első világháború kitörése miatt elmaradt. A háború és az impériumváltás után, 1926-ban Rátz Mihály, Gerstenbrein Artúr építésszel közösen újabb tervet dolgozott ki, mely alapján a szálloda második emeletén kápolnaként is szolgáló helyiséget hoztak létre. A szállót ekkor már az özvegy Árkossy Lajosné vezette

Szociális Nővérek egyesülete működtette. „A szálloda az Észak-Erdély közigazgatási helyzetét meghatározó második bécsi döntés hatályban maradt négy esztendeje alatt Pro Domo néven ugyancsak a Szociális Nővérek keze alatt volt. Az egyházi tulajdon és kezelés miatt tréféosan Szent Csárdának is nevezett szállodát előszeretettel keresték fel egyházi személyek, így Samassa József egri érsek, Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök és az erényes papi jellegű életet élő Reményik Sándor.”¹²

Pápai Sándor 1927. január 16-án bekövetkezett halála után a Státus igazgatótanácsa Rátz Mihály építész kérte fel az intézmény műszaki hivatalának vezetésére. Rátz természetesen nagy megtiszteltetésnek vette a felkérést, és örömmel elfogadta. Az Erdélyi Római Katolikus Státus műszaki tanácsosaként Rátz Mihály élete végéig számos templom, lelkészi hivatal, papi lak és egyházi ingatlan építését, felújítását vezette, illetve felügyelte, vagy állította össze a kivitelezéshez szükséges tervrajzokat és a műszaki dokumentációt. Ő tervezte többek között a Máramaros utca 137. szám alatti Hirschfeld-féle kertben felépített, Szent Józsefnek szentelt katolikus templomot, melynek alapkövetételét Márton Áron akkori plébános jelenlétében tartották. Az 1937. szeptember 13-án lezajlott ünnepélyes eseményről a *Keleti Újság* hírlapírója a következőket írta: „Az alapkövetétel előtt Márton plébános nagy papi segédlettel a kápolna helyén szentmisét mondott, s azután a környező gyárak katolikus hívei nagy számmal vettek részt és sokan járultak a szentáldozáshoz. A 25 méter hosszú és 8 méter szélesre tervezett kápolnát Rátz Mihály műépítész tervei alapján építik fel, és az nagyban hozzá fog járulni a kajántói gyárváros hitéletének megerősítéséhez...”¹³

A Monostori út 12. szám alatti Fájdalmas Szűzanya, az 1902-ben felszentelt egykori jezsuita templom felújításának és kibővítésének terveit szintén Rátz Mihály dolgozta ki P. Révay Tibor, a kalocsai érsekség templomépítő szakértőjének elképzelése alapján. Az 1941. augusztus 3-án, vasárnap lezajlott bővítési alapkövetételről az *Ellenzék* is beszámolt: „Vasárnap történt meg ünnepélyes keretek között a monostori jezsuita templom kibővítésének alapkövetétele. A délután öt órakor kezdődő ünnepségen a róm. kat. Státus képviselőjében dr. Boga Alajos státusi előadó és dr. Jánossy Béla titkár, a város képviselőjében dr. Folyovich János főjegyző, a kat. népszövetség képviselőjében

Az egykori Hadtestparancsnokság központi bejárata. Forrás: bykyny.hu

Bálint József Népszövetségi igazgató, országgyűlési képviselő, a Szentpéteri egyházközség képviselőjében dr. Balázs Imre kanonok, a Ferencrendiek képviselőjében Páter Timotheus vettek részt. Jelen voltak továbbá Zsombory László, a monostori egyházközség gondnokának vezetése alatt az egyházközség tagjai, valamint a belvárosi rom. kat. egyházközség elöljáróságának több tagja. [...] Sándor Imre püspöki helynök által végzett szertartás után bezárt fémhengerben a kibővíthető templomrész betonalapjába építómunkások beágyazták a Zsombory Erzsébet festőművész által művészi ízléssel készített magyar motívumú alapítólevelet, amely a kibővítés tervének történetét ismerteti...¹⁴

A kibővítési tervek a templom befogadóképességét 260-ról 1300-ra irányozták elő. A felújítási munkálatok 1942-ben fejeződtek be.¹⁵

Rátz Mihály az építkezési munkálatok műszaki vezetőjeként fontos szerepet töltött be a tűzvész következtében szinte teljesen elpusztult bukovinai falu, Józseffelva újjáépítésében. Az 1939. május 18-án felcsapott lángokban 86 gazdaság égett le, 456 ember maradt hajlék nélkül. A község helyreállításáért Németh Kálmán (1897–1966), a falu akkori plébánosa gyűjtési akcióba kezdett, amely aztán a Magyar Népközség elnökének, Bánffy Miklósnak a felhívására az egész országra kiterjedt. Kós Károly és Seyfried Ferenc tervei szerint a falunak két év alatt kellett volna újjáépülnie. Márton Áron püspök a munkálatok kivitelezésével Bálint József igazgatót és Rátz Mihály műszaki tanácsost bízta meg. Ez utóbbi a munkálatok

szakmai irányítása mellett a megfelelő munkaerő kiválogatását is biztosította. Az első ház alapkövét augusztus 20-án szentelték fel, november elejéig összesen 84 épület (5 lakóház, 78 különböző istálló és 1 gépszín) készült el, melyeket Robu püspök szentelt fel. Az újjáépítési program folytatását a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt a következő évre halasztották.¹⁶ (Hogy ebből 1940-ben mi valósult meg, nem tudni, valószínűleg nem sok. 1941-ben a falu magyar lakosságának túlnyomó részét a visszacsatolt Bácskába telepítették, majd 1944-ben innen is menekülniük kellett, és a Dunántúlon telepedtek le.)

Az 1940-es nagy bukaresti földrengés Erdély számos településén – főleg Székelyföldön – is tetemes anyagi károkat okozott. A katolikus lakosságú vidékeken az egyházi ingatlanokat ért károk számbavételével és felmérésével a Státus vezetősége Rátz Mihályt bízta meg, aki feladata elvégzése után az *Ellenzék* újságírójának kérdésére a következőket nyilatkozta: „Fárasztó és nehéz út volt a székelyföldi utazásom, amelyet tíz nap alatt tettem meg. Különösen a közlekedés volt rossz, mert olyan községeket kellett felkeresnem, ahová csak szekéren juthattam el. Lehetetlen utakon mentem végig, amelyeken még a lovak is alig tudtak előrejutni. Csíkbán és Háromszéken ezeket az utakat hagyták örökségbe a románok, akik semmi áldozatot nem hoztak a székelyföldi utak jó karbantartása érdekében. Az első község, amit felkerestem, Nagykászon volt, ahol a templom és az iskola szenvedett nagy károkat, mivel a falak mind össze-vissza repedeztek.

Esztelneken a templom három támpillére összedőlt, a torony megrepedt és a zárdában két kémény ledőlt. Kézdiszentlélek is nagy károkat szenvedett, a falazatok kiestek. Zágon községben a templomtorony ablakboltozatai teljesen szétváltak és a zárókövek kidültek. Kurtapatakon a kápolna repedezett össze. Csíksomlyón, amint ismeretes, a kegytemplom szenvedett erős rongálódásokat úgy, hogy az egész templom biztonsága meggingott. Berecztelken is nagy károk merültek fel. E helységekben kívül még több községet kerestem fel, ahol a földrengés súlyos nyomokat hagyott maga után. A helyszíni leletek után megállapítottam, hogy a templomokon és iskolákon mutató károk több mint 30 ezer pengőtet tesznek ki.”¹⁷

A kolozsvári iparostársadalom élén

Rátz Mihály építőmester ugyanakkor aktív szerepet vállalt a város iparosközösségének szakmai és társadalmi szervezeteiben is. Tagja volt az 1896-ban alakult Ipartestületnek (ennek első elnöke Reményik Károly építész volt), valamint a nagy múltú Iparos Egyletnek. Ez utóbbinak a Nagy Háború után választmányi tagja, majd a húszas évek közepétől kezdve alelnöke lett. Ilyen minőségben Hevesi József, az akkori elnök mellett fontos szerepet vállalt az iparosok közösségi és művelődési életének megszervezésében. Így aztán senki számára nem hozott meglepetést, hogy 1933-ban az ún. „himnuszper”¹⁸ miatt az elnöki tisztségről lemondani kényszerült Hevesi József maga helyett őt javasolta az elnöki székbe. Rátz Mihály egy olyan időszakban vette át az egyesület vezetését, amely nem volt éppen a legkedvezőbb Kolozsvár magyar iparosága számára, mint ahogy az elkövetkező évek, évtizedek sem. A tizenöt évig tartó elnökségi ideje három – helyi, világpolitikai és közigazgatási szempontból – különböző időszakokra osztható.

1933–1940 augusztusa. A trianoni békediktátum következtében román fennhatóság alá került Erdélyben, és ezzel együtt Kolozsváron is, Bukarest minden eszközzel megpróbálta ráerőszakolni a helyi közösségekre gazdasági, és nem utolsósorban nemzeti politikáját, amihez hozzájárult a húszas évek végi, illetve a harmincas évek eleji világgazdasági válság, illetve a háborús készülődések okozta gazdasági nehézségek. A magyar lakosság és ezzel együtt a magyar iparosréteg kénytelen volt megküzdeni a román hatóságok

A Csíkszeredai Katolikus Gimnázium, a mai Márton Áron Főgimnázium épülete régi képeslapon.
Forrás: WordPress.com

nemzetiségi politikájának következményeivel is. Azokban az években a román állambiztonsági szervek, azaz a „sziguránca” emberei a magyar kulturális és szakmai szervezetek tevékenységét igyekeztek minden lehetséges eszközzel visszaszorítani, vezetőinek minden lépését figyelemmel követni. Jellemző erre a korszakra Rátz Mihály kijelentése, aki egy interjúfelkérést így utasított vissza: „Kérem, sajnálom, egy szót sem mondhatok... a falnak is füle van...” A nehézségek ellenére Rátz Mihály elnök és az Iparos Egylet vezetősége áldozatos munkájának köszönhetően ezekben az években „az egyleti vagyon jelentősen gyarapodott”, a szervezeti élet a nagy elődök által az alapításkor kitűzött célok irányában folytatódott.¹⁹ Rátz Mihály elnök, ráérezve a korszak kihívásaira, elsősorban a nemzeti érzés, valamint a közösségi élet megerősítésének fontosságát szem előtt tartva szervezte és irányította az egyesület tevékenységét. A nemzeti hovatartozás erősítését szolgáló erőfeszítések egyik érdekes mozzanata volt az 1937. szeptember 30-án, a Szent Mihály-templomban rendezett egyházi ünnepség, amelyen újrászentelték az idők során megszünt iparoscéhek zászlóit. A Kolping Legényegylet (fiatal katolikus iparosok egyesülete) tagjai által felsorakoztatott céhzászlókat Márton Áron kanonok-plébános szentelte újra. Az egyházi ünnepségen jelen voltak a társszervező Iparos Egylet tagjai Rátz Mihály elnök vezetésével, őt a szentmise után, névnapja alkalmából meleg ünneplésben részesítették a kolozsvári iparos és társadalmi szervezetek

képviselői. Az Iparos Egylet nevében Demeter Ferenc alelnök, a római katolikus egyházközség nevében Márton Áron kanonok, a Kolping egylet részéről pedig Bálint József lelkész köszöntötték az ünnepeltet.²⁰

Az évente rendszeresen megtartott közgyűlések mellett számos olyan kulturális és szórakoztató rendezvényt, előadást, jeles napokhoz köthető társas összejövetelt, jótékonysági bált szerveztek, amelyekkel elsősorban a tagság összetartozását akarták erősíteni, de ezek hozzájárultak – a tagsági díjakból és egyéb adományokból származó bevételek mellett – az iparosok házának működéséhez szükséges anyagiak előteremtéséhez is. Egy ilyen nagyszabású ünnepség volt az a „házi estély”, amit 1940-ben, az egylet Hölgyválasztmányának (amelynek elnöki tisztségét ekkor Rátz Mihály felesége töltötte be) 30 éves jubileuma alkalmával szerveztek. Az *Ellenzék* tudósítójának beszámolója szerint: „Az ünnepélyt Hevessy József díszelnök nyitotta meg. Beszédében visszapillantást vetett a hölgyválasztmány 30 éves múltjának történetére. Ezután részletesen ismertette még a hölgyválasztmány munkásságát, melyet az egylet érdekében kifejtettek és Isten áldását kérte, hogy munkásságuk gyümölcsét sokáig élvezhessék. Hevessy beszédét óriási taps követte és a hölgyeket lelkesen ünnepelte a közönség. Ezután Rátz Mihály elnök méltatta a hölgyválasztmány érdemeit és munkásságuk elismerésének jeléül minden egyes hölgynek egy-egy emlékérmét adott.

Az aggmenházi tagok és ellátottak nevében Uray Sándor alelnök szép fehér

szegfűcsokrot nyújtott át a hölgyeknek. Ezután Rátz Mihályné, a hölgyválasztmány elnöknője köszönte meg a meleg ünneplést.

A hölgyválasztmány ünnepélyének lezajlása után még egy másik ünnepély is volt, melyen Török Árpád lelkes beszéd kíséretében leplezte le Rátz Mihály életnagyságú képét, amit az egylet festetett meg. (...) Az ünnepély lefolyása alatt az Iparos Egylet művészdalárdája adott elő dalokat Zsizsmann Rezső kar nagy vezetésével. Az ünnepély után társasvacsora volt, amelyen közel háromszázan vettek részt.”²¹

Rátz Mihály nem feledkezett meg az Aggmenháziról sem, amelynek fenntartását és működését a nehéz anyagi körülmények között is folyamatosan igyekezett biztosítani. A Demeter Ferenc gondnok által vezetett Rudolf/Decebal úti egyemeletes emberbaráti intézményt úgy igyekeztek működtetni, hogy annak 70-80 éves lakói semmi se szenvedjenek hiányt, ne érezzék a külvilágban zajló, embert próbáló események hatását.

Rátz Mihály nem feledkezett meg az Aggmenháziról sem, amelynek fenntartását és működését folyamatosan igyekezett biztosítani.

1940 szeptembere – 1944 szeptembere. 1940. augusztus 30-án a Harmadik Birodalom és Olaszország által Bécsben meghozott döntés értelmében Észak-Erdély ismét Magyarország részévé vált. A visszacsatolás folyamatának egyik fontos mozzanata volt Horthy Miklós kormányzó ünnepélyes bevonulása Kolozsvárra. A város főterén 1940. szeptember 15-én, vasárnap rendezett díszes fogadtatáson Rátz Mihály a kolozsvári iparosság nevében a következő szavakkal köszöntötte Magyarországot kormányzóját: „Most, midőn ismét felragyogott reánk a felszabadulás örömménepe, érezzük a jogállamba való visszatérésünket és tudjuk, hogy munkánk értéke tulajdonunk marad. Csorbítatlan magyar lélekkel állunk itt és ígéretet teszünk, hogy megfeszített munkával és tiszta erkölccsel fogunk dolgozni nemcsak Kolozsvár városa, hanem egész hazánk kincsének gyarapítására.”²¹

A „kis magyar világ” idején az Iparos Egylet tevékenységére meghatározó hatással voltak a háborús körülmények. Az elmúlt időszak erőpróbáit – amikor a ténylegesen magyar intézményben szavazással kellett eldönteniük még azt is, hogy milyen nyelven vezessék a jegyzőkönyvet – sikeresen kiálló tagság most a háború okozta nehézségekkel nézett szembe. Nem sokkal a magyar katonai adminisztráció bevezetése után Rátz Mihály, aki ekkor már az Erdélyi Gazdasági Bizottság tagja is volt, egy interjúban meghatározta az Iparos Egylet elsőrendű feladatát. Eszerint a kolozsvári magyar iparosság végvárának számító egylet legfőbb feladata a magyar kormányzat azon törekvésének a támogatása, amelynek célja az „erdélyi kézműipar felvirágoztatása és a kisiparosok társadalmi színvonalának emelése” volt. A kezdeti, „türelmi időnek” nevezett átmeneti hetek, hónapok legsürgetőbb feladatai közé a gazdasági vérkeringés felgyorsítását sorolta. Ennek zálogát pedig a munkalehetőség biztosításában és a kishitelrendszer bevezetésében látta.²² Fontos feladatot jelentett Rátz Mihály és a vezetőség számára az egylet taglétszámának növelése és anyagi helyzetének fokozatos megszilárdítása. A román uralom megszűnését követő első, sorozatban a 82. évi közgyűlés jelentése szerint az Iparos Egylet tagjainak létszáma 1941-ben 427 fő volt (ez a szám 1943-ban 438-ra emelkedett).

Erdély visszacsatolását követően Kolozsvár iparostársadalmi szempontjából igen fontos lépés volt az ipartestület újjászervezése. Ezzel egy időben, 1940. október elején a város katonai parancsnoksága az iparosok köréből véleményezőbizottságot hozott létre, melynek elnökül Rátz Mihályt nevezte ki. A bizottság feladata volt a város katonai vezetése számára az ipari kérdésekben hozandó határozatok kidolgozásához tanácsokat, véleményezést nyújtani.²³

Ebben az időszakban az itthon maradt iparosoknak háttországi katonaként kellett helytállniuk és munkájukkal támogatniuk a magyar honvédség harcát. A háború elhúzódásával a kolozsvári iparosok közül is sokan tényleges katonai szolgálatra lettek behívva, s egyre gyakoribbá váltak a fekete keretes katonai értesítések a hősi halált halt vagy a harcokban eltűnt honvéd iparosokról is. Az Iparos Egylet vezetősége a hadiözvegyek és -árvák megsegítésére gyűjtéseket, jótékonysági bálakat szervezett, s az így begyűlt összegeket szétosztásával próbált segíteni a rászorultakon. A jótékonysági munkában elsősorban a Rátz Mihályné vezette Hölgyválasztmány jeleskedett.

A nem mindig kedvező hadi jelentések és a frontvonal közeledésének híre az iparosok hangulatára is rányomta bélyegét. Ennek ellensúlyozására Rátz Mihály igyekezett – a szakmai és szórakoztató rendezvények mellett – olyan lelkesítő előadásokat is szervezni, amelyekkel a tagság hazafias érzületét kívánta erősíteni. Az előadássorozat meghívott előadói között szerepelt például Almay Béla vezérkari alezredes és Bozsiczky Imre őrnagy leventeparancsnok, valamint Peredi János, a Levente Egylet titkára.

Kolozsváron 1940 szeptemberében megalakult az Erdélyrészi Gazdasági Tanács, amelyben Rátz Mihály is helyet kapott.

1944. május elsején tartották az Iparos Egylet rendes évi közgyűlését, amely az intézmény 85 éves fennállásának ünneplése jegyében zajlott. Bár a frontról egyre több baljós hír érkezett, és a belpolitikai helyzet sem ígért sok jót, ennek ellenére ekkor még senki sem sejtette, hogy ez lesz a „kis magyar világ” utolsó közgyűlése.

1944 októbere – 1945 júniusa. Nem sokkal azután, hogy a szovjet csapatok bevonultak Kolozsvárra (1944. október 11.), a város a megszállók közigazgatása alá került. Bár rendelet írta elő a kétnyelvű közigazgatást, valamint a város vezetőségének a nemzetiségi aránynak megfelelő összetételét, a demokratikus változások álcája alatt és szovjet nyomásra megtörtént kommunista hatalomátvétel végképp megpecsételte a magyar alapítású Iparos Egylet sorát – mint megannyi magyar társadalmi szerveződését is. Rátz Mihály és az egylet vezetősége a magyar iparosság egyesületének fennmaradása érdekében az 1945 májusában megtartott évi közgyűlésén elfogadott jelentésében „hitet tett a demokrácia mellett”, követelve ugyanakkor „az egyenlő jogon alapuló népi uralom szükségességét, mint a szabadság, egyenlőség és testvériség legfőbb biztosítékát.”²⁴ Az eskütétel azonban, mint ahogy várható volt, hiábavalónak bizonyult, 1945. május 30-án főispáni rendelettel az egylet önkormányzatát feloszlatták. Az indoklás szerint Rátz Mihálynak és a régi vezetőségnek azért kellett távoznia, mert hiba volt, hogy az egyesület székháza „a múlt évben helyet adott az úgynevezett

szovjetellenes kiállításnak, amely a náciizmus rémségeiről akarta elterelni a figyelmet”. A főispán az egylet élére Lengyel Albert, Balla Árpád, Horváth Lajos és Imbuzán Gergely tagok személyében időközi bizottságot nevezett ki, „amely addig irányítja az egyesület ügyeit, míg az összehívandó rendkívüli közgyűlés új, demokratikus vezetőséget nem választ és ki nem küszöböli sorai közül azokat, akik az egyesület régi elveit megszakítva – ha csak ideiglenesen is – politikai célokra engedték át helyiségüket.”²⁵ Ugyanaz a határozat az időközi bizottság munkájának a vezetésére Csákányovszky Károly nyomdászmesztert nevezte ki. Ezzel Rátz Mihály sorsa megpecsételődött, tizenkét évig tartó elnökösködése véget ért.

Rátz Mihály közéleti szerepe

Az Iparos Egyletben – amelynek éléről Kolozsvár város főispánjának diktatórikus határozata nyomán kellett távoznia – kifejtett több évtizedes munkássága mellett, különösen az 1940 és 1945 közötti időszakban, Rátz Mihály számos gazdasági, társadalmi, politikai és közigazgatási intézmény tevékenységében is fontos szerepet vállalt. Mindjárt a II. bécsi döntést követően Kolozsváron 1940. szeptember 14-én megalakult az Erdélyrészi Gazdasági Tanács, amelyben – az akkor a városban tartózkodó – gróf Teleki Pál miniszterelnök személyes javaslatára Rátz Mihály is helyet kapott. Ebben a Tanácsban, melynek „az ipari, a kereskedelmi, a hitelügyi, biztosításügyi, továbbá a szövetkezeti és minden más gazdasági szervezési kérdések tárgyalása” volt a feladata, Rátz Mihály a kisipar képviselőjét töltötte be.²⁶ Az Iparos Egylet, és természetesen annak elnöke, Rátz Mihály fontos szerepet játszott az ipartestület újjászervezésében, amelyet huszonkét éves kényszerűsünet után Kolozsvár és Vidéke Ipartestület néven iktattak be 1941. február 15-én. Az újjáalakult ipartestület vezetőségének, élén Demeter Ferencel (az Iparos egylet alelnöke), beiktatási ünnepségét a Mátyás király diákház nagytermében tartották, olyan neves személyiségek jelenlétében, mint dr. Tichy Kálmán miniszteri osztályfőnök, dr. Kocsondy Gyula (a *Keleti Újság* helytelenül Kocsondy Mihály néven említi – szerző megj.) miniszteri titkár, Papp József kormányfőtanácsos, az Ipartestületek Országos Központjának elnöke, Bereczky Ernő iparkamarai főtitkár, Inczedy-Joksmán Ödön főispán, Kelendy Tibor polgármester.²⁷

Természetesen Rátz Mihály a szakmájához legközelebb álló szervezet, az építőmesterek szervezetének tevékenységéből sem maradt ki. Ő vezette az erdélyi építészek küldöttségét a Budapesti Építőmesterek Ipartestületének székházában, az 1941. január közepén megrendezett értekezleten. Az erdélyi küldöttséget, a szívélyes fogadtatás és üdvözlés mellett az a megtiszteltetés is érte, hogy az értekezlet határozata értelmében a magyarországi építészek az 1941. évi nagygyűlés helyszínéül Kolozsvárt jelölték meg. A kolozsvári nagygyűlés megszervezésére alakult intézőbizottság Rátz Mihály felügyelete mellett végezte feladatát. A sikeres rendezvényt 1941. április 10-én tartották meg a Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében.

Kolozsvár felszabadulását követően a város közügyeinek intézésében is részt vállalt. A Törvényhatósági Bizottságnak dr. Inczedy-Joksman Ödön főispán elnökletével megtartott közgyűlésén Rátz Mihályt több szakbizottságba – ipar és kereskedelem, városfejlesztés, igazoló választmány – is beválasztották.

Rátz Mihály sikeres politikusként is felhívta magára a figyelmet. Tagja volt a trianoni diktátum utáni időkből megalakult Magyar Nemzeti Párt 100-as intéző bizottságának (1922), majd a Magyar Néppárttal való egyesülés után az Országos Magyar Pártnak. Ez utóbbi kolozsvári tagozatának az egyik alelnöke is volt. Észak-Erdély visszacsatolását követően az a megtiszteltetés érte, hogy Horthy Miklós kormányzó „a miniszterelnöknek a minisztérium nevében tett előterjesztésére az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. évi XXII. t.-c. 23. §-a alapján” a felsőház tagjává nevezte ki.²⁸ A meghívásos alapon kinevezett, az észak-erdélyi lakosságát képviselő 45 alsó- és felsőházi tag kezdeményezésére alakult meg aztán az Erdélyi Párt. Az alakulógyűlést Kolozsváron, a Redut történelmi falai között tartották 1941. május 28-án. A gróf Teleki Béla vezette pártnak 1942 januárjában már 700 helyi szervezete és majdnem negyedmillió tagja volt. Rátz Mihály a párt nagyválasztmányának volt a tagja, és 1944. január 21-én a kolozsvári Iparos szakosztály díszelnökévé is megválasztották.

Tekintélyének és betöltött tisztségeinek köszönhetően 1940 után Rátz Mihályt több kolozsvári gazdasági és pénzügyi intézmény vagy polgári egyesület vezetőségébe is beválasztották. Tagja volt a Magyar Nemzeti Bank kolozsvári fiókjánál a váltóbíráló bizottságnak és az Erdélyi Kereskedelmi

Bank, illetve a Renner Bőrgyár Rt. igazgatótanácsának is.

Az üldöztetés éve

A második világháborút követő újabb impériumváltás és a kommunista hatalom berendezkedése következtében az Erdély és ezen belül Kolozsvár életében történt változások Rátz Mihály életére is kihatottak. Az előbbieken bemutatott tisztségei és tevékenysége az új hatalom szemében bűnnek számítottak, amiért természetesen felelnie kellett. Az 1948-as államosítást követően cégét megszüntették, anyagraktárát, vagyonát állami tulajdonba vették. Politikai tevékenységéért 1952. augusztus 14-én, felesége temetésének napján letartóztatták, és minden bírósági végzés nélkül a Duna-csatornához viték munkaszolgálatra. Több hónapon keresztül embertelen körülmények között kényszerítették munkára, de mivel bizonyítékok híján nem tudták elítélni, szabadon engedték. Visszatért Kolozsvárra, de az Erzsébet úti családi villát már időközben le- és elfoglalták, így alberletbe kényszerült. A katolikus státus, amelynek hosszu időn keresztül volt a műszaki tanácsosa, sietett segítségére és karolta fel. A Szent Mihály-plébánián működő, akkoriban megalakult Római Katolikus Egyházművészeti Bizottság tagjaként jutott munkához és megélhetéshez. A bizottság elnöke Márton Áron püspök, alelnöke Baráth Béla kolozsvári kanonok-plébános volt, további tagjai pedig: gróf Teleki Ernő (mint titkár), Bágyuj Lajos építőmester, Kelemen Lajos ny. levéltári főigazgató, Keopcezi Sebestyén József ny. egyetemi könyvtárnok, heraldikus, Bíró Vencel ny. egyetemi tanár és Vámszer Géza középiskolai tanár. Ezeknek, a társadalom periferiájára száműzött neves és nagy tudású szakembereknek nemcsak megélhetést biztosított ily módon az egyház, hanem lehetőséget is, hogy tudásuknak megfelelően részt vállalhassanak Erdély több műemlék-templomának a restaurálásában.²⁹ Valószínűleg ez a lehetőség tartotta életben Rátz Mihályt is, aki a sok meghurcoltatás ellenére aránylag szép kort érhetett meg, jó egészségben. Rátz Mihály munkás élete 1962-ben zárult le véglegesen. A Házsongárdi temetőben alussza örök álmát, sírját impozáns fekete emlékoszlop jelzi.

Jegyzetek

- 1 *Központi Értesítő*, 1892. augusztus 4., XVII. évf., 2. félév, 63. szám.

2 *Magyar polgár*, 1892. július 28., VI. évf., 171. szám.

3 *Magyar polgár (Kolozsvár)*, 1893. február 23., VII., 47. szám.

4 *Ellenzék*, 1935. január 24., LVI. évf., 20. szám.

5 *Iparosok Lapja*, 1924. február 16., 3. szám.

6 *Iparosok Lapja*, 1924. január 5., 1. szám.

7 *Képeslapok – Erdélyi képeslapok a múltból*, Pethő Csongor gyűjteménye.

forrás: <https://kepeslapok.wordpress.com/2011/10/22/kolozsvarkolozsvarhadtest-1942/>

8 Asztalos Lajos: *Hadtestparancsnokság, iskola, Majális utca 23., Szek. Szabadság*, 2011. október 17.

forrás: <https://cutt.ly/xO4qv2X>

9 *Ellenzék*, 1943. január 19., LXIV. évf., 14. szám.

10 László Gyula: *A kolozsvári műcsarnok megnyitó kiállításának tanulságai*. Erdélyi Múzeum Egyesület, 1943. 48. kötet, 2. füzet.

11 Ladó Ágota: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredi főgimnáziumának tervezéséről*. In: *Kóstolni a szép-tudományba*. CentrArt, 2014.

forrás: <https://cutt.ly/MO4wweH>

12 Sas Péter: *A római katolikus egyház szerepe Kolozsvár építészettörténetében*. Szent Mihály-plébánia, Kolozsvár, 2011.

13 *Keleti Újság*, 1937. szeptember 19., XX. évf., 21. szám.

14 *Ellenzék*, 1941. augusztus 4., LXII. évf., 177. szám.

15 Gaal György: *Kolozsvár. Történelmi városkalauz*. Tortoma könyvkiadó, Barót, 2011.

16 *Ellenzék*, 1939. december 20., LX. évf., 294. szám.

17 *Ellenzék*, 1940. december 10., LXI. évf., 283. szám.

18 A „himnuszper” néven elhíresült törvényszéki eljárásban Hevesi Józsefet, az Iparos Egylet székházában tartott 1932 évet búcsúztató szilveszteri ünnepség alkalmával tett állítólagos állam- és királyellenes kijelentései miatt, illetve a magyar himnusz eléneklésével vádolták (lásd bővebben: Nagy Béla: *Negyedszázad a kolozsvári iparosok élén*. *Művelődés*, 2021. augusztus, LXXIV. évf., 8. szám).

19 *Keleti Újság*, 1944. április 30., XXVII. évf., 97. szám.

20 *Ellenzék*, 1937. október 1., LVIII. évf., 226. szám.

21 *Keleti Újság*, 1940. szeptember 17., XXIII. évf., 213. szám.

22 *Ipari élet*, 1940. október 05., IV. évf., 1. szám.

23 *Ellenzék*, 1940. október 3., LXI. évf., 227. szám.

24 *Erdély*, 1945. május 8., II. évf., 44. szám.

25 *Erdély*, 1945. május 31., II. évf., 63. szám.

26 *Keleti Újság*, 1940. szeptember 21., XXIII. évf., 217. szám.

27 *Keleti Újság*, 1941. február 18., XXIV. évf., 40. szám.

28 *Szekely Nép*, 1940. október 20., XVIII. évf., 56. szám.

29 Sas Péter: *Bágyuj Lajos műemlék-felújításai*. *Művelődés*, LIX. évfolyam, 2006. október.

Csőke Márk |

Bácska és a bukovinai székek

Amikor a második világháborút tárgyaljuk, nagy hangsúlyt fektetünk az első és a második bécsi döntésre, a Szovjetunió elleni hadjáratra, Sztálingrádra, a doni katasztrófára, ám kevesebb szó esik a délvidéki terület – Bácska, Dráva-háromszög, Muraköz és Muravidék – 1941 áprilisi visszafoglalásáról. Ebben az időszakban telepítették Bácskába a bukovinai székeket, erről a folyamatról szeretnék itt megemlékezni. Jelen írásom részleteket tartalmaz „A szerbek rosszak voltak, de a magyarok még rosszabbak”. *Kormányzósértési perek és magyar állam és nemzet elleni vétségek a visszacsatolt Bácskában 1941–1944* című dolgozatomból. Mielőtt a Bácskába telepített székekről írnék, fontosnak tartom röviden bemutatni az egykori Magyar Királyság déli, a mai Szerbia északi részét, Délvidéket, Vajdaságot, kontextusba helyezve a világháborúban történeteket.

Amikor Délvidékről beszélünk, értelemszerűen a Magyar Királyság déli

részeit értjük alatta, de az egykori határok elmosódnak a mai országhatárok között, mivel – Erdélytől eltérően – a Délvidék soha nem létezett saját politikai keretei között. Így sokkal praktikusabb Vajdaságként hivatkozni az Ó-Szerbiától északra, vagyis a Száva–Duna vonaltól északra húzódó területekre.

A mai Vajdaság területén, amely Szerbia kulturális autonómiával rendelkező tartománya, a magyarság lélekszáma a 2011-es népszámlálás alapján nagyjából 250 000 fő, ami a tartomány lakosságának 12%-a. Leginkább magyar területnek az észak-bácskai körzet számít, dacára annak, hogy a bácskai Tisza menti magyar városokat, Zentát és Magyarkanizsát közigazgatásilag a szerb túlsúlyú észak-bánáti körzethez csatolták. Ezt a jelenséget nem kell magyaráznom az erdélyi olvasóknak sem.

A magyar törzsek a honfoglaláskor telepedtek meg a mai Vajdaság területén, amely alföldi jellege miatt sűrű településszerkezetű vidék volt. A tájárjárás is szörnyű pusztítással járt, de az alkonyt végül a török kor hozta el az itt élő embereknek. Hogy milyen emberek lehettek a délvidéki magyarok, az a történelem homályába vész, mert ez a régió – a Magyar Királyság más területeihez hasonlóan – teljesen elnéptelenedett a hosszú török uralom és az azt követő felszabadító háborúk következtében. Értelemszerűen a déli területeken élők voltak legjobban kitéve a török dúlásnak, ahol sem hegy, sem erdő nem nyújtott menedéket a lakosoknak. Annyit tudunk az itt élők-ről, hogy a helyi földművelő lakosság kapát és kaszát ragadott, ha veszélyben volt a hon, hiszen több tízezer paraszt csatlakozott a Kapisztrán János vezette kereszties sereghez, amely Hunyadi Jánossal 1456-ban még meg tudta védeni Nándorfehérvárt és az országot.

A bukovinai telepes székek által épített bácsjózseffalvi vasúti állomás avató ünnepe 1943-ban.
Forrás: Papp Árpád: *Igaz történetek Mindenki földjéről*

A bukovinai székelyek megérkezése Topolyára 1941-ben. Forrás: Papp Árpád: *Igaz történetek Mindenki földjéről*

Nem így alakult azonban az 1521-es ostrom, amikor a Magyar Királyság kulcsának számító város elesett, utat nyitva az ország belső területei felé. Innen már csak egy lépés volt 1526-ban Mohács, és 1541-ben Buda. A korábbi gazdag kultúrával rendelkező magyar lakosság elveszett vagy északra menekült. A városok és egyéb települések leégtek, az egykori vármegyének nevet adó Bodrog várát hiába keresnénk, pedig 1093-ban Szent László királyunk itt fogadta a Jeruzsálem felszabadítására induló IV. Vilmost, Toulouse grófját. Vár állott, majd kőhalom. Mára pedig már kőhalmok sincsenek. Talán az aracsi pusztában lévő katedrális hirdeti a búzatáblák között ezen letűnt kor nagyságát.

Kishegyest 1769-ben békésszentandrás katolikus magyarokkal népesítették be.

A terület az 1699-es karlócai békével került vissza magyar fennhatóság alá, de az elnéptelenedett vidéket csak a 18. században, Mária Terézia idejében kezdték újra betelepíteni. A török elől északra húzódó szerbség határőrségi feladatokat ellátva folyamatosan beszivárgott a területre, de jelenlétük inkább Bácska és Bánát déli területeire korlátozódott. A terület újratelepítésének változatosságát mutatja, hogy Kishegyest 1769-ben békésszentandrás katolikus magyar telepésekkel, a mellette lévő

Szeghegyet Rajna-vidéki evangélikus németekkel, Bácsfeketehegy települést református kunokkal, kicsit odébb Bajsát szlovákokkal, Zentagunarast ruszinnokkal népesítették be, de Bánát egyes részeire francia telepéseket is hívtak. A térségben éltek még bunyevácok is (ezt a népcsoportot a horvátok csángóinak, katolikus szerbeknek vagy a szerb nyelvjárásban beszélő horvátoknak is nevezhetjük), és zsidók is, nagy számban. Ezt a sokszínű világot egy bácskai mondás is igazolhatja: akit Baján meg nem szólnak, Szabadkán le nem itatnak, Zomborban meg nem vernek, Újvidéken rosszra nem visznek, az elmehet az egész világon, sehol ilyen dolgok nem fognak vele megenni.

Nagy gazdasági fejlődést eredményezett az 1802-ben átadott Ferenc-csatorna, amely nemcsak hajózásra és öntözésre volt kiválóan alkalmas, hanem az egykori mocsarak lecsapolásával a terület az Osztrák–Magyar Monarchia legjobb búza- és kukoricatermő vidékévé is vált. A csatornázási és folyószabályozási munkálatok miatt érkeztek később bukovinai székelyek az Al-Dunához, és az általuk alapított Székelykeve még ma is a legdélibb, magyar többségű település. Bár az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc megzavarta a békés fejlődést, az 1867-es kiegyezéssel újult erővel indult meg a terület gyarapodása. A csatorna menti városok virágoztak, az 1882-ben átadott Budapest–Belgrád vasút, keresztülzöve a területet, nagy ipari és mezőgazdasági fellendülést hozott a térség lakóinak. A területi viszonyok

miatt a vasútvonalak pókhálószerűen futották be az országrészt. Kosztolányi Dezső boros-poros Szabadkája 1910-re Magyarország harmadik legnagyobb városává vált.

Ezt a társadalmi-gazdasági fejlődést törte meg az első világháború és a trianoni döntés. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alá került terület mind a térség, mind a magyarság szempontjából is nagy károkat szenvedett. 1910-ben a bácskai lakosság 70%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 15%-a az alapvetően mezőgazdasági jellegű iparban és kisiparban, közalkalmazott és szabadfoglalkozású csak 2,8%-a volt. Az első néhány évben több tízezeren hagyták el a régiót, többnyire értelmiségiek, köztisztviselők. Az értelmiségi vérvesszteséget csak súlyosbította, hogy a jól kiépült magyar oktatásügyet visszafejlesztették, Bácskában csak két középfokú magyar oktatási intézmény maradt. Az 1921-es névelmezési törvénnyel kötelezték a „szlávok” vezetőknélvel rendelkező diákokat, hogy szerb osztályba járjanak. A magyar és a német nagybirtokosok földjeinek jelentős részét elkobozták, és a területre több tízezer telepes, ún. dobrovoljac (önkéntes) érkezett, hogy az etnikai arányokat megváltoztassák. Ezt súlyosbította a világháború után az egykori földbirtokosok rovására véghezvitt földosztás is, amelynek során 192 ezer kat. hold földet osztottak szét a rászorulóknak között, de egy magyar vagy német sem kapott területet, és az alapvető megélhetéshez szükséges házhelyet is csak kivételes esetben kaphatták meg. Ezek az intézkedések nagyban hozzájárultak a terület magyarjainak anyagi leromlásához és „elproletarizálásához”. Topolya községben a nagybirtokosoktól elkobzott földekre is dobrovoljac telepések költöztek, így a helyi nincstelen, többnyire béresmunkával foglalkozó magyarság munka nélkül maradt. Ezek az intézkedések többnyire más elcsatolt területekre is jellemzőek voltak.

Az 1929-től Jugoszláv Királyságnak hívott államalakulat bel- és külpolitikájának, valamint összeomlásának ismertetése szétfeszítené a dolgozat kereteit, ám fontos kiemelni, hogy a magyar külpolitika kereste (és meg is találta) a kapcsolatokat Jugoszláviával, de a második világháború forгатagában, 1941. március végén lezajlott angolbarát puccs kiprovokálta a német katonai támadást, amibe Magyarországot is bevonták. Horthy Miklós kormányzó örömmel biztosította Hitlert támogatásáról, de ez nagy csapást jelentett Teleki Pál miniszterelnök politikájának,

Kártyázó férfiak Hadikújfalun az 1940-es évek első felében. Forrás: Papp Árpád: *Igaz történetek Mindenki földjéről*

ő a fegyveres semlegesség híveként szertette volna elkerülni a világháborúba való beavatkozást. Teleki a kilátástalan helyzetben öngyilkosságot követett el 1941. április 3-án.

Az április 6-án indult erőteljes német támadás következtében a jugoszláv védelem gyorsan összeomlott. A magyar katonai alakulatok húsvét szombatján lendültek támadásba, de szervezett ellenállással nem, néhol pedig egyéni ellenállási akciókkal találkoztak – ennek ellenére a bevonulás több mint ezer emberáldozatot követelt, nagy részük szerb nemzetiségű volt. A bácskai magyar lakosság a huszonhárom éves szerb megszállás alóli felszabadításként élte meg az eseményeket, az országhatárt átlépő katonaságot az esetek többségében ünneplő tömeg várta. Jugoszláviától Magyarország 11 475 km² területet foglalt vissza, amelyen körülbelül 1,1 millió fő élt, de ennek a lakosságnak csak relatív többségét alkották a magyarok. Ők 301 ezren (27%), a szerbek 243 ezren (22%), a horvátok 220 ezren (20%), a németek 197 ezren (18%) voltak, de emellett több tízezernyi szlovén és szlovák,

valamint ruszin és zsidó is élt a területen. Az új hatalom igyekezett a Bácskában csak relatív többséggel rendelkező magyarság százalékos arányát a saját szemszögéből nézve javítani, de ezzel tulajdonképpen csak a korábbi rendszer magyarelles intézkedéseit másolta. Az 1920 és 1941 között ideérkezett telepések eltávolítását célzó intézkedések illeszkedtek abba a politikai irányvonalba, amely a „huszonhárom éves megszállás” intézkedéseit igyekezett megsemmisíteni.

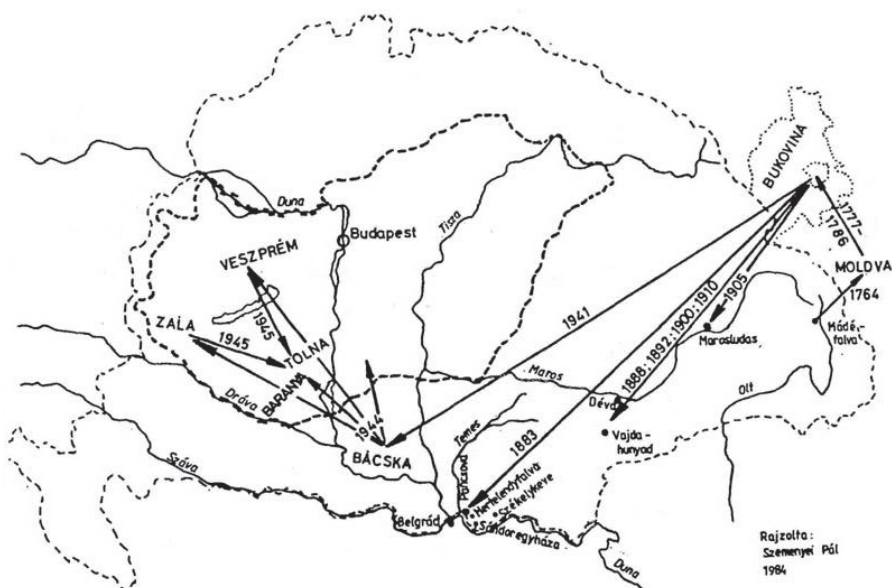
A dobrovoljacok kitelepítésével egy időben indult meg a Bukovinából érkező székelyek betelepítése. Ennek gyors levezénylését az indokolta, hogy a döntően mezőgazdasággal foglalkozó dobrovoljacok internálásával rendkívül megfogyatkozott a mezőgazdasági munkára alkalmas munkaerő, a kiválóan termő bácskai földeken így visszaesett volna a termelés. Ráadásul a magyar kormány kötelezettséget vállalt, hogy a korábban Jugoszláviából Németországba szállított mezőgazdasági termények kiszállítását folytatja, ami sürgette a bácskai területek

újraelbetelepítését. 1941. május közepétől június 16-ig 13 200 főt telepítettek le a bácskai területeken 35 ezer kat. hold területre, többségüket a dobrovoljacok helyére. A telepítés sajnos nem „sikertörténet”, egyrészt azért, mert a székelyek merőben más mezőgazdasági és társadalmi fejlettségi szinten álltak, mint a bácskai földművelő lakosság. Ugyanakkor számos társadalmi problémával kellett szembesülniük, és kiváltságos helyzetükből eredően a helybeli magyarok között is voltak, akik magyar dobrovoljacoknak csúfolták a székelyeket.

A térségben számos súlyos szociális gond volt, ami elsősorban a földéhségből eredt, de a visszacsatolás utáni pozícióváltások is meglehetősen sok konfliktussal jártak. A *Kalangya*,¹ az egyik legrangosabb délvidéki magyar folyóirat például a visszacsatolás utáni első számában, mintegy útmutatásként tájékoztatót a bácskai magyarság meglehetősen nehéz társadalmi helyzetéről.² Mint írta, „Bácska a múltban mezőgazdasági szempontból az egyik leggazdagabb területe volt az országnak, jelenleg pedig itt találhatóak a legkirívóbb társadalmi ellentétek.”³

A bukovinai székelyek körében a Magyarországra település gondolata ekkorra megszilárdulni látszott. Az áttelepülés fő propagálója Németh Kálmán józseffalvi plébános volt. Több tényező is indokolta, amiért ki akartak települni: 1940 nyarán Bukovina északi részét a Szovjetunió annektálta, ami miatt jelentős piactól esett el a mezőgazdasági termeléssel is foglalkozó bukovinai székely lakosság. A második bécsi döntés nyomán a magyar közigazgatású területek közvetlen közelbe kerültek, emiatt pedig bosszúból a román földbirtokosok nem adtak nekik munkát – ehhez hozzáadódik, hogy az előző négy évben rossz volt a termés, Józseffalva leégett, és a román belpolitikai helyzet is bizonytalan volt.

A bukovinai székelyek nem vegyes etnikumú területre, hanem olyan térségbe szerettek volna települni, ahol a magyarság tömbben él. Ezért egyesek a Dunántúlt választották volna, hogy ott „a sok-sok szenvedés és hányattatás után végre otthonra találjanak”.⁴ A magyar kormány ezzel szemben más elképzelései voltak. Kezdetben a Partium vegyes etnikumú területeire szerették volna telepíteni őket, és csak a Bácska visszacsatolásával kerültek előtérbe az itteni területek, a magyar vezetés ezzel a bácskai nemzetiségi arányokat a magyarok javára kívánta volna módosítani.

A bukovinai székelyek vándorlásának állomásai a 1764-es mádéfalvi veszedelem után.
Forrás: Petofiprogram.hu

Az öt bukovinai magyar faluból (név szerint: Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva, Fogadjisten és Istensegíts) érkező lakosokat huszonhat különböző településre és tanyára helyezték.⁵ Megérkezésük után néhány nappal megindult a mezőgazdasági munka, majd a telepfelügyelők által irányított óvoda- és iskolafelállítás is elkezdődött. Habár a magyar sajtó nagy elismeréssel szólt a telepítés sikeréről, a székelyek nem voltak ennyire derűlátóak, hiszen szociális gondjaik nem oldódtak meg, ráadásul tisztában voltak azzal, hogy őket az elűzött dobrovoljac telepések házaiba költöztették be, és egy részük nem akart a „korom és az üszök között”⁶ maradni. Közérzetüket az is befolyásolhatta, hogy nem az alföldi viszonyokhoz, hanem a Kárpátok erdei levegőjéhez voltak szokva. Ez úgy maradt meg a bácskai magyarok visszaemlékezéseiben, hogy a székelyek délben bementek pihenni, és csak hűvösben dolgoztak. Ráadásul mezőgazdasági szempontból más fejlettségi szinten álltak, mint a bácskai földművelő lakosság, például egy magyarkanizsai visszaemlékező szerint „nagyon tudatlanok voltak. Itt tanultak meg kaszával aratni. Mert ők sarlóval arattak”⁷.

Az eltérő mezőgazdasági művelési kultúra miatt a hatóságok gazdasági tanfolyamokat szerettek volna tartani a telepeken, hiszen „a teleszes székelyek között tekintélyes számban van nincstelen, vagyis olyan, akinek otthon nem volt egy holdnyi földje sem. Most pedig Isten s a magyar haza jóvoltából belecseppent a legtermékenyebb magyar földbe, amit felelősséggel kell gondoznia”⁸. Meg kell említenem azonban azt

is, hogy a helyi lakosság sem mindig fogadta kitörő örömmel a betelepülőket, hiszen a magyar földműves lakosság úgy gondolhatta, hogy a jugoszláv földosztás után a betelepülők miatt a megígért földosztásból is ki fog maradni. Ezt egy 1941 júliusi helyzetjelentés is megerősíti, amelyben a telepítés hibái kapcsán a telepfelügyelő megemlíti, hogy „a nincstelen bácskai őslakó magyarok irigy szemmel nézik a betelepített székelyeket, akik ott nem őslakók, s mégis íme, hamarabb földhöz jutottak. Az őslakó bácskai nincstelen magyarokat még hamarabb, de legalábbis egyidőben a telepésekkel kellett volna földhöz juttatni, hogy ne legyen közöttük elégedetlenség és irigység”⁹.

A teleszes székely lakosság úgy érezhette, hogy a több évszázados hányattatás után végre otthonra lelt a Bácskában, és a termelőmunka mellett maradandót is sikerült alkotnia. Az egyik legnagyobb lélekszámú bukovinai székely településen, Bácsjózseffalván (a mai Nagyfény) 1943-ban átadták a székely motívumokkal díszített állomásépületet. A vasútállomás tervezője Csorna Dezső, aki korábban Kós Károly évfolyamtársa volt, és több tanulmányúton vett részt Kalotaszegen és Székelyföldön is, ami nagy hatással volt a munkásságára. Az átadásról a magyar filmhíradó is beszámolt.¹⁰ A Kárpátok fenyveseiben tanult fafaragást is igyekeztek meghonosítani a Bácskában. Székely Albert mester vezetésével fafaragóiskolát nyitottak a településen, és a vasútállomás várótermébe elkészítették a 14 stációból álló székelyek kálváriáját, ami szintén látható a magyar filmhíradó archívumában.¹¹

A bukovinai székelyek kálváriája azonban itt nem ért véget, történetük egybefonódott a térség történetével. 1944 októberében már ezt a régiót is elérték a szovjet és a szerb partizán alakulatok. A partizánok bosszújától félve a magyar adminisztráció és a katonaság nagy részével a bukovinai székelyek is északra menekültek, hogy később a Dunántúl déli részén leljenek végre otthonra.

Az öt bukovinai magyar faluból (Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva, Fogadjisten és Istensegíts) érkező lakosokat huszonhat különböző településre és tanyára helyezték.

A háborút követően semmivé váltak az 1941 és 1944 közötti magyar intézkedések. A települések nagy részén felállított turulszobrokat az új impérium ledöntette, az utcákat átnevezték, a Magyarországról érkezettek elmenekültek, a székely telespek énekeit pedig meszse fújta a szél.

Jegyzetek

- 1 A jugoszláviai magyarság egyik legrangosabb irodalmi és kritikai folyóirata 1933 és 1944 között. A folyóirat elsősorban a jugoszláviai magyar írók műveit közölte, de szerb és horvát írók műveit is bemutatta fordításban.
- 2 Török László: A magyarság szociális helyzete a Bácskában. In: *Kalangya*, 1941 évf., 4. szám 209–215. o. A továbbiakban: *Kalangya*.
- 3 *Kalangya* 209. o.
- 4 Papp Árpád: *A zenélő kút. A bukovinai székelyek Bácskában, 1941–1944*. Magyar Történelmi Társulat – Magyar Néprajzi Múzeum – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Budapest–Zenta, 2016. 64. o. A továbbiakban: Papp 2016.
- 5 A teleszes falvokról készült részletes adatkimutatást ld: Papp 2016. 92–95. o.
- 6 Papp 2016. 89. o.
- 7 Papp Árpád: *Igaz történetek Mindenki-földjéről. Vajdaság/Délvidék (1941–1944)*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2015. 252. o. A bukovinai székelyeket tárgyaló visszaemlékezéseket bővebben ld: Papp 2015, 249–262 o.
- 8 Papp 2016. 107. o.
- 9 Uo.
- 10 <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5068>
- 11 <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4999>

Faragott fatáblák a bátorfői Székely Házban. Kép: Bátorfőért Marketing Nonprofit Kft.

A helyükbe hoztak székelyeket Bukovinából (részlet)

Nagyfény, az két részből áll, a vasút, az a közepén megy, és a keleti rész, azt a húszas években építették a telepes szerbeknek a számára. Fele bosanac [boszniai – Cs. M.] másik fele likai [mai Horvátország területe – Cs. M.] meg különféle, de ez a két fő csoport vót. Na, elég az hozzá, hogy mikor a magyarok bejöttek, én akkor kilencéves voltam, arra is emlékszem, akkor rá egy hónapra, akkor ezeket összeszedték, a dobvoljacokat, és elvitték valahova a Dunántúlra, nem tudom, hogy hova, melyik helységbe. [...]

No, a helyükbe hoztak székelyeket Bukovinából. Úgyhogy így Józseffalva lett, mert józseffalvai székelyek lettek oda hozva. Ők elég gyorsan bejöttek az új helybe meg mindenbe, megkapták ezeknek a szerbeknek a házait, és elhelyezkedtek, és aránylag normalizálódott a helyzet. No persze negyvenégyben, ugyanúgy ők is, mint a többi ember, elvetették a kukoricát, meg minden mezőgazdasági munkát elvégezték, és hát a kukorica, mikor ők elmentek ugye, mielőtt az oroszok bejöttek volna, ők két héttel korábban elmentek, és a kukorica ott maradt talpon. És akkor a csantavérieket kihozták oda, hogy szedjék le a kukoricát. [...]

Csak negyvenkettőben, asszem, negyvenkettőben építették ezt az új vasútállomást.

– Azt a bukovinai székelyek építették?

– Igen, igen.

– Faragásokat is csináltak?

– Jaj, hát az, gyönyörű domborművek voltak. Nem tudom, hány tábla, hát olyan, olyan, nem volt két méter hosszú a tábla, de olyan méter hetven-nyolcvanra saccolom most így, a magasságuk. Ilyen lapos táblák voltak.

A magasságuk az olyan méter lehetett. Mondom, ahogy a táblák föl voltak akasztva így egymás mellé, én nem tudom, hány tábla volt, de elég sok. Körbe a falakon, tudod, a vasútállomásnak az az előcsarnok része... A váróterem. Ott a váróteremben, de a falakon körül teljesen, ahol szabad volt a fal, nem volt ablak meg ilyesmi. Én nem tudom, hány volt, de sok volt. Azt is végignézttem, ahogy faragták. [...] Hát egy évig csináltak azt. Hároman-négyen, nem sokan. És a székelységnek a története volt tulajdonképpen ott a táblákon. [...]

Hogy mondjam, jó nép volt a székely, elég szorgalmasak. Kicsikét, hogy mondjam, olyan butácskák voltak, naivak, túl jóindulatúak. Tényleg, ahogy a Bibliában is lehet olvasni, ha megütik a jobb arcodat, tartsd oda a másikat is. Hát jól van, ezek majdnem, hogy szó szerint vették a dolgot, annyira naivak voltak, ugye. De szorgalmas nép. Az asszonyok szőttek, fontak, az volt a munkájuk. Varrtak komplett férfiöltözetet, azt a szűrnadrágot. Kétfélét csináltak, fehérét meg barnát. Mind a kettőt ők, saját gyapjúból, hoztak magukkal gyapjút, meg néhány bárányt is hoztak, azt szaporították. Úgyhogy pár év alatt egész szépen fölfejlődött.

(Papp Árpád gyűjtése 2012 januárjában. Papp Árpád: *Igaz történetek Mindenkeföldjéről* című orál history-gyűjteményében további visszaemlékezéseket olvashatnak a bukovinai székelyekről és az 1941–1944-es időszakról. A kötet online is elérhető: https://www.vamadia.rs/sites/default/files/2020-02/Mindenki_book.pdf)

Dáné Tibor Kálmán

Erdélyi és bácskai civilek

Interjú a kishegyési Csőke Márkkal, az EMKE önkéntes munkatársával

Miután a Szegedi Tudományegyetemen történészdiplomát szereztem, felkerestem az EMKE-t, hogy fogadna-e gyakornokként.

– 2021. szeptember 15. óta dolgozol az EMKE Országos Elnökségének kolozsvári irodájában. Vajdasági vagy, és az európai Erasmus+ program keretében ösztöndíjasként érkeztél az ernyőszervezethez, tapasztalatcserére. Milyen jellegű tevékenységet támogat ez a program? Te hogyan kerültél kapcsolatba ezzel, no meg Kolozsvárral?

– Az Erasmus+ az Európai Unió egy nemzetközi mobilitást támogató programja. Léteznek tanulmányi programok is, amelyek általában egy-két szemeszterre szólnak, erre szokták a közbeszédben az „Erasmusra menni” kifejezést használni. Emellett vannak mobilitási programok munkavállalóknak, diákoknak is, amelyek inkább rövidebbek. Esetemben az ösztöndíj a képzés utáni szakmai gyakorlatot támogatja, ami azt jelenti, hogy miután a Szegedi

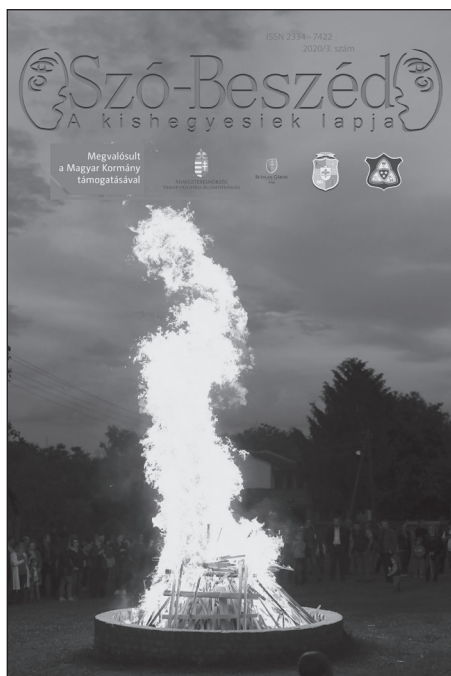
Tudományegyetemen történészdiplomát szereztem, felkerestem az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet (EMKE), hogy fogadna-e gyakornokként. A programban bármilyen egyetemi jogviszonnal rendelkező hallgató részt vehet, így bátorítanék is mindenkit, hogy gyűjtsön tapasztalatokat és tudást külföldön, és az ott szerzett tudást kamatoztassa otthon.

A szakmai gyakorlat helyszínét keresve több egyesülettel is felvettem a kapcsolatot, a végén a Lengyelországi Magyar Egyesület és az EMKE közül az utóbbi mellett döntöttem. Korábban voltam kétszer Kolozsváron, és már akkor nagyon megfogott a kincses város.

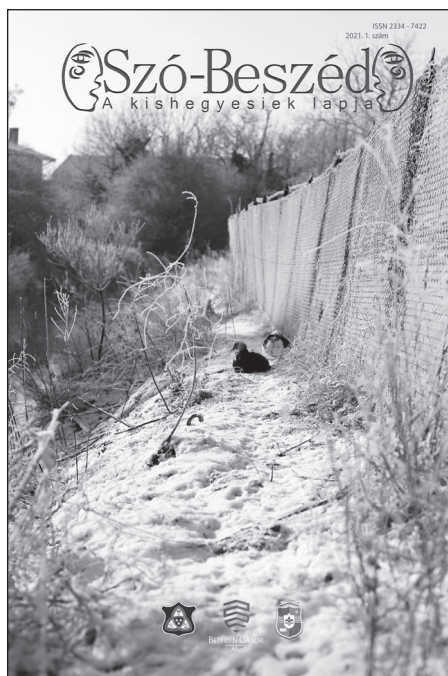
– Kishegyesszülöttje vagy, a falu Szabadka és Újvidék között félúton

Csőke Márk

A kishegyesiek lapja, a Szó-Beszéd

helyezkedik el. A lakosságnak valamivel több mint 85 százaléka magyar. Számodra mit jelent kishegyesinek lenni?

– Kishegyes a Bácska közepén helyezkedik el, a két legjelentősebb település között, ötven-ötven kilométerre pedig kelet, nyugat vagy dél felé haladva a Tisza és a Duna is itt folyik. Kishegyes a Vajdaság egyik legkisebb, de a legdélebbi magyar többségű községe. Kishegyes nem Szabadka, Zenta vagy Zombor súlycsoportjába tartozik, így kisebb figyelem irányul rá, de annak ellenére, hogy egy kis településről van szó, az írók falujának is szokták hívni, mivel a közel négyezer fős településen több mint ötvenen adtak ki kötetet, de itt található az egyik legnagyobb vajdasági fesztivál, a Dombos Fest is. Sajnos mi a Vajdaságban nem tudunk felmutatni ezer évet, mint itt Erdélyben, domborzati jellegéből adódóan a török kor háborúiban a terület teljesen elnéptelenedett, Erdély sziklái nehezebben koptak, mint az Alföld pora. Kishegyes a térség lakosságával együtt teljesen elpusztult, és 1769-ben telepítették újra, három éve ünnepeltük a falu újratelepítésének 250. évfordulóját. Fontos még kiemelni, hogy a település határában volt az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc utolsó győztes csatája, amikor Guyon Richárd megfutamtotta a közel kétszeres túlerőben lévő Jellasics seregét. Ez a haditett felírta Kishegyest a magyar történelem legszebb oldalaira.

De nemcsak az utolsó győztes csata obeliszkje köthető Kishegyeshez,

hanem például Rúza Magdi és Lajkó Félix is kishegyesi származású, és van Ferenc pápa miséjén orgonáló zenészsünk, a Nemzeti Vágtán kishusár kategóriában dobogós lovasunk, illetve a saját korcsoportjában világsúcsot tartó 18 éves gerelyhajítónk is.

– Nagyon fiatalon lettél elnöke a településeden nemrég megalakult Szó-Beszéd Egyesületnek, amely kiad egy hasonló elnevezésű folyóiratot is, aminek te vagy a főszerkesztője. Milyen nálatok a civil szervezeti élet, és mit jelent a falu közössége számára ez a kiadvány?

– Három éve, huszonek évesen lettem a Szó-Beszéd elnöke, amely elsősorban tájékoztatással, újságkiadással foglalkozott. A Szó-Beszéd azon kevés falulapok egyike, amelyek magyar nyelven tájékoztatnak helyi hírekről, eseményekről. Az internetes média szorítása ellenére még nem szűnt meg, pedig a civil szervezet keretében a szerkesztőség tagjai fizetés nélkül végzik munkájukat. Az elmúlt három évben bővítettük tevékenységünket: két kötetet is sikerült kiadnunk, az egyik Kishegyes település monográfiája, amelyben a történelem, a művelődés, egyház, iskola és sportklubok története mellett szépirodalmi válogatás is helyet kapott. A monográfia kétszáz példánya másfél hónap alatt elfogyott, ami jól mutatja a hiánypótló kötet utáni érdeklődést. A 208 oldalas kötet azóta 320 oldalassá bővült, és bízom benne, hogy az idei évben megfelelő pénzügyi forrásokkal ki is fogjuk tudni adni.

Az egyesülettel egyfajta koordináló tevékenységet is szeretnénk végezni, a tavalyi évben például elkezdtünk szerkeszteni egy interjúkötetet, amelyben híresebb hegyesiek, intézményvezetők, díszpolgárok interjú formájában beszélhettek a településről, problémákról. Bízom benne, hogy a kötet hasznos olvasatot nyújt a megoldásokra is, és párbeszéd alakul ki a település jövőjével és lehetőségeivel kapcsolatban.

– Az ösztöndíjjal milyen kötelezettségeid vannak, amelyeket el kell végezzél az EMKE-nél eltöltött hetek alatt?

– A pályázat során konkretizálni kellett, milyen feladatokat kell ellátnom az EMKE-nél, ezt a járványügyi helyzet kissé átírta. Elsősorban a különböző rendezvények lebonyolítását segítetttem, mint például a szilágyosomlyói Báthory Napok vagy a medgyesi Báthory-emlékest, de az EMKE-t képviselve részt vettem a magyarországi Lajosmizsén a Kárpát-medencei Civil konferencián is. Januárban Olosz Lajos irodalmi hagyatékának feldolgozásában is segíteni fogok. Úgy gondolom, az itt töltött idő alatt sok hasznos tapasztalatot szereztem, amit később hasznosíthatok úgy a kisebbségi magyarság, mint a civil szféra tekintetében. A szakmai gyakorlat során elsősorban az erdélyi magyar kulturális és civil élettel akartam megismerkedni, inspirálódni belőle, másodsorban pedig – az ösztöndíj miatt gyakorlatilag ingyen munkaerőként – egy kicsit segíteni szerettem volna a helyi magyar közösséget.

Csóke Márk (középen) főszerkesztő és munkatársai a Kishegyes újratelepítésének 250. évfordulóján kiadott településtörténeti monográfia bemutatóján; Kishegyes, 2019. október

– Vajdaságiként sikerült-e egy kicsit beelátnod az itt eltöltött hetek alatt az erdélyi magyar civil életbe? Röviden: milyen különbségeket és hasonlóságokat fedeztél fel?

– A járványügyi helyzet miatt korlátozottan, de beeláthattam az erdélyi magyar civil életbe, az EMKE programjai közben lehetőségem volt megismerni a szilágysomlyói, zilahi, medgyesi és szebeni fiókszervezeteket, de több egyesület és kulturális intézmény tevékenységébe is betekinhettem, ilyenek például az EMKE-hez tartozó Györkös Mányi Albert Emlékház, a *Művelődés* folyóirat, a *Helikon*, a Heltai Folkcenter, a Főiskolás Ifjúsági Keresztény Egyesület (FIKE) vagy a Kallós Zoltán Alapítvány.

Sok hasonlóság van Vajdaság és Erdély civil szervezeteinek életében, ezeket a két terület adottságai is meghatározzák. Vajdaságban lényegesen kevesebb, nagyjából 250 000 magyar él, így ez rányomja a bélyegét a civil szervezetek munkájára. Ennek egyik következménye az is, hogy a civil élet néhol összecsúszik a politikummal. Megvannak a párhuzamos magyar intézmények itt és ott, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet profiljában az EMKE-hez hasonlít, az újvidéki Forum egy

erős és termékeny könyvkiadó, vannak erős magyar középiskolák, mint például a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium (ahol én is végeztem), vagy a zentai Bolyai János Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, jól működő magyar művelődési egyesületek, magyar színházak vannak, hiányoznak azonban a szórványban működő erős egyesületek, mint a Kallós Zoltán Alapítvány vagy a Téka Alapítvány. A 2017-ben alapított Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ (VM4K) a jövőben betöltheti ezt a szerepet, de egyelőre elsősorban Szabadkára összpontosul a tevékenysége. A lehetőségek adottak, azonban kérdéseket vet fel, hogy a nagyarányú kivándorlás hogyan befolyásolja az egyesületek működését. Sajnos nekünk nincs egy Székelyföldünk, amely a megmaradásunk mellett hatalmas emberi erőforrást is jelenthetne az egyesületek működtetése szempontjából.

Elmondható még, hogy Erdéllyel ellentétben Vajdaságnak van kulturális autonómiája, ami azt jelenti, hogy kulturális, oktatási ügyekben a nemzeti tanácsok döntései irányadóak. Ez a struktúra jól működik, a Magyar Nemzeti Tanácson keresztül biztosít

forrásokat a civil szervezetek támogatására, de Erdélyhez hasonlóan a legnagyobb támogatások Magyarországról érkeznek.

Nagy különbség, hogy Vajdaságban nincs magyar egyetem, a szabadkai Tanítóképző Kar és az újvidéki Magyar Tanszék korlátozottan tudja megmozgatni a fiatalokat, az egyetemisták nagy része Szeged, Budapest vagy Pécs felé orientálódik, a képzett vajdasági egyetemisták becsatornázása a vajdasági civil életbe még várat magára, ami új kihívásokat jelent számunkra.

– Találkoztál-e olyan „jó példával” itt Erdélyben, amelyet odahaza feltétlenül meg kéne valósítani?

– Úgy gondolom, hogy sok értékes példával gazdagodtam az EMKE-nél töltött idő alatt, fontosnak tartom a hálózatot, amit az EMKE a saját fiókszervezeteivel fenntart és koordinál. Úgy gondolom, hasznos lenne Kishegyesen is egy akciótervet kidolgozni a többi civil szervezettel, hogy egymás munkáját erősítve tudjunk működni. Emellett a Magyar Házak egy olyan példa, amit Vajdaságban is alkalmazni kellene, emiatt fel is szeretném venni a kapcsolatot a Szó-Beszédhez hasonló profilú aktív egyesületekkel, megtárgyalva, milyen tartalommal és lehetőségek között tudjuk ezt megvalósítani. Úgy gondolom, a külföldön dolgozó vajdasági magyarok gazdasági erejének bevonásával erősíteni tudjuk az egyesületeink, és ezáltal a magyar közösség erejét is, aminek egyik kiindulópontja lehetne a Magyar Házak hálózatának kiépítése. Kiemelném még a Kallós Zoltán Alapítványt, amely az alaptevékenysége mellett gyűmölcsöst is telepített, ez rámutat a gazdasági lehetőségekre.

Vajdaságban lényegesen kevesebb, nagyjából 250 000 magyar él, így ez rányomja a bélyegét a civil szervezetek munkájára.

„Jó példák” voltak azonban azok az emberek is, akik munkáját és tevékenységét erdélyi tartózkodásom alatt megismertem, és a sok szakmai tapasztalat mellett kulturális szempontból is sok újat tanultam az erdélyi magyarokról, mint például azt, hogy határok ide, időzónák oda, éljünk Vajdaságban, Erdélyben vagy Magyarországon, újkor ugyanakkor, együtt dobban a szívünk.

Borbély Éva

Farsangolás Bázelen

A világ kulturális öröksége

Az ünnep nem más, mint megszentelt idő, kitüntetett időtartam, valójában emlékezés, lényege azonban sokkal mélyebben, az újraélésben rejlik. Az ünnepek sokféle jelentéstartalmat hordoznak, de az ember életében betöltött szerepük azonos. Az emberi igény, amely létrehozta az ünnepeket, ősbibb és fontosabb, mint az ünnep közvetlen megjelenési formája. Az embernek szüksége van az ünnepnapokra, amelyek megtörik az idő végtelenségét s kiemelkednek a hétköznapok egyhangúságából. Az ünnepek ma, a modern társadalmakban is egyfajta szükségletet elégítenek ki, a végtelen idő tagolásának, az egyhangúság és a szürkeség megtörésének a szükségletét, s mindezek fölött a megtisztulás igényét.

Karnevál, farsang – a nevetés ünnepe

Az ünnep olyan különleges időszak, amikor egy közösség a megszokottól, a hétköznapoktól eltérő módon viselkedik, hagyományosan megszabott előírásokat és tilalmakat tart be. A karnevál, a farsang azonban az egyetlen az ünnepek közül, amikor a tilalmak felfüggesztődnek, amikor az emberek életében oly hangsúlyozottan jelen lévő hierarchikus viszonyok megszűnnek. Ebben az időszakban az ünneplő közösség úgy viselkedhet, olyan tettekhez folyamodhat, amelyektől az év többi szakaszában tiltva van. Ezt az ünnepi időszakot az evés-ivás, a szórakozás, a nevetés, de a kinevetetés is jellemzi. Nem véletlen az, hogy már a 15–16. században, magyar nyelvterületen is az egyház szigorúan tiltotta ezt az ünnepet, amelyet az *ördög ünnepe*nek nevezett. Azonban minden tilalom ellenére a különböző kultúrákból nem sikerült kitörölni.

A világ és az emberi élet szemléletében ható belső kettősség már a kultúra történetének legkorábbi stádiumában fellelhető. Az őskor népeinek

folklorjában a komoly kultuszok mellett ott voltak a vidám kultuszok is, amelyek az istenségeket csúfolták. Az osztály és állam nélküli társadalmakban az ember komoly és komikus szemlélete egyformán szakralizált volt. Az osztályrendszer és államiság kialakulása után e két aspektus nem maradtott egyenrangú, így a vidám formák lassan kiszorultak a hivatalosan jóváhagyott szemléletmódok közül. Az előbbi csoportba tartoztak az antik világ karneválszerű ünnepei, kivált a római szaturnáliák, és a középkori karneválok is. A karneváli szertartások szervezőlve a nevetetés, amely megsza- badítja az embereket a vallási-egyházi dogmától, a misztikumtól és áhítattól. A karnevál a nép másik élete, amely a kacagás köré szerveződik.

A karnevál nem osztja fel a résztvevőket előadókra és nézőkre. A karnevált nem nézik, hanem élik, méghozzá mindenki, mert a karnevál össznépi. Amíg a karnevál tart, addig senkinek nem lehet más élete, mint a karneválbeli. Nem lehet kilépni belőle, mert nincsenek térbeli határai. Amíg tart, addig csak a törvényei szerint lehet élni, addig a karneváli szabadság törvényei érvényesek. A karnevál egyetemes: a világ újjászületése, megújulása, amelynek mindenki részese.

A karnevál világszemléletének fontos eleme a nevetés – mindenki nevet, a nevetés itt az egész világ kinevetése. A karneváli nevetés egyetemes, mert mindent és mindenkit célba vesz, és ambivalens, mert örvendező és csúfolódó is egyben, egyszerre tagad és állít.

A magyar köznyelvben és irodalmi nyelvben a karnevál és farsang fogalma egyaránt ismeretes, ugyanígy a német nyelvben is mindkettőt használják. Bár mindkét fogalom a január 6-tól, vízkeresztől a böjt kezdetéig, hamvazószerdáiig terjedő időszakokkal áll összefüggésben, jelentésük különbözik. A farsang egy időszakot jelöl, a hozzákapcsolódó hagyománykörrel, míg a karnevál

Hagyományos Alti Dante-jelmez.
Kép: pixabay.com, Walti Göhner, 2015

Doboló klikk. Kép: pixabay.com, Walti Göhner, 2015

az olyan ünnepség megnevezésére vonatkozik, amelynek fő jellemzője a jelmezes felvonulás.

A bázeli farsang az egyedüli, emberek ezreit megmozgató protestáns farsang a világon.

A hagyományos bázeli farsang

Bázelben a farsang közeledtének első jele a jelvényárusok megjelenése. A Farsangi Bizottság minden évben külön jelvényt tervez, amit az újév első napjaitól kezdve árusítanak. Ezek a jelvények egyfajta belépőjegyek is a farsang különböző rendezvényeire. Vásárlási kötelezettség ugyan nincs, de illik belőle vásárolni, ugyanis a jelvényárulás bevételéből támogatják a klikkek tevékenységét, járulnak hozzá azok költségeihez.

Az előkészületek hónapokkal azelőtt elkezdődnek. A dobosok, pikolók már nyáron elkezdik a gyakorlást,

a jelmezek megtervezése és elkészítése is hosszú hónapokig tart. A kirakatokban januárban megjelennek a maszkok, jelmezek, az új év kezdetén minden jel arra mutat, hogy a farsang vésszesen közeledik.

A bázeli farsang több szempontból egyedülálló e szokás tekintetében: ez az egyedüli, emberek ezreit megmozgató protestáns farsang a világon. A közel hétszáz éves hagyományra visszatekintő szokás a középkori karneválokat idézve a húshagyókedd utáni hétfőn pontban hajnali négy órakor kezdődik, és pontosan 72 órán át tart, egy perccel sem kevesebbet vagy többet. Vasárnap éjszaka minden lokál nyitva tart, a mozik is egész éjszaka filmeket vetítenek, igyekeznek a bázeliakat hajnali négy óráig ébren tartani. A villamosok is hajnali háromig közlekednek. Ekkor ugyanis az utakat lezárják, és a járművekkel való közlekedés teljesen leáll. Az utcák zsúfolásig megtelnek emberekkel, és mindenki a Piac tere (Markt Platz) igyekszik, ahol a Városháza áll. Idejében el kell indulni, mert a hatalmas tömeg miatt csak igen lassan lehet haladni. A Piac téren másodpercre pontosan négy órakor a Morgenstrach

(reggeli „robbanás”) indítja a három napig tartó ünnepséget. A klikkekbe szerveződő farsangolók is ott sorakoznak a kivilágított lampionjaik mellett. Egyes klikkeknek (farsangoló csoportoknak) megszabott témájuk van minden évben, a klikktagok annak megfelelő, azonos jelmezeket öltenek magukra, és óriáslampionjukra festett alkotásuk is ahhoz kapcsolódik. Négy órakor megkondul a harang, a negyedik harangszóra a város központi részében kialszanak a fények. A hirtelen sötétté vált téren a tömeg extázisos sikolya, majd a dobok pergése és a pikolók hangjai nyitják meg a farsangot. A zaj elképesztő: a dobpergést a jelenlévők a gyomrukban is érzik, a pikolók hangja fülsiketítő. Hajnali öt óra körül a klikkek kiválasztott kocsmájukba vagy éttermükbe térnek be a hagyományos lisztlevest (Määl-suppe) és hagymapitét (Ziibelewaaie) elfogyasztani. A turistáknak, látogatóknak ebben az órában igen nehéz bejutni az éttermekbe, a klikkek tagjai feltétel nélküli elsőbbséget élveznek a kiszolgálásban. Ez azonban nem szokott fennakadást okozni, senkinek nem sietős a dolga, reggel nyolc óráig mindenki sorra kerül. A néhány órás hidegben

Kim Dzsong Un-klikk. Kép: pixabay.com, Walti Göhner, 2015

való ácsorgás után pedig mindenkinek jólesik a forró leves.

Hétfőn délelőtt zenélő csoportok népesítik be az utcákat, a zaj nem szűnik meg, de az intenzitása csökken. A három nap alatt a jelmezbe öltözött klikktagokat szinte szentként kezelik, különleges bánásmódban részesülnek. Gyakran előfordul, hogy ha akár két-három jelmezes vonul az úton, a nappal ismét közlekedő villamos dőcög utánuk, türelmesen kivárva, míg a jelmezese kitérnek az útból.

A megszokott, hétköznapi szabályok felfüggesztődnek erre a három napra: szabad gátolni a villamosok haladását, az egyébként csendes városban szabad zajongani, valamint a hétköznapiakon

makulátlanul tiszta utcákat ilyenkor bokáig érő konfetti borítja.

A felvonulás (Cortége) 13 órakor kezdődik. A Farsangi Bizottság által kijelölt útvonalon, a város négy különböző pontjáról indulnak a klikkek és a zenélő csoportok, valamint a farsangoló kocsik. A lassan haladó járműveken lévő jelmezese kilószámra dobálják a narancsokat, a gyerekeknek édességet és apró játékokat, az idősebbeknek zöldségfélét (sárgarépát, fokhagymát, burgonyát, póréhagymát, a férfiaknak kisebb üvegekbe palackozott bort, idősebb hölgyeknek virágot. A konfetti szórásával sem spórolnak ilyenkor. A farsangon megjelenő jelmezek lehetnek bohócokat ábrázoló

Pikolós farsangoló. Kép: pixabay.com, Walti Göhner, 2015

hagyományos figurák: Blätzlibääss, Bajazzo, Harlequin, Glaun, vagy Ueli, az udvari bolond, Waggis (az elzászi paraszt gúnyfigurája), Alt Dante (idős hölgy, biedermeier-korszakbeli kiegészítővel), a rokokó időszakát idéző Dummperter és Altfrangg, a katonai egyenruhából ihletett Stänzler, vagy az ördögök (Fasnachtsdeyfel). A hagyományos figurák mellett pedig minden évben ott vannak a valamilyen aktuális eseményt kifaragó jelmezek is. A jelmezkészítő műhelyekben készülő jellegzetes maszkok és jelmezek valódi műalkotások. Tekintettel arra, hogy három napig viselni kell őket, személyre szabottan, a maszkok is viselőjük arcához próbálva készülnek. Nem olcsó mulatság klikktagnak, jelmezes farsangolónak lenni, egy jelmez ára, álarcgal együtt akár 600-700 euró is lehet.

Bázelben jó előre megírt forgatókönyv alapján zajlik a farsang, bár a karneváli világszemlélet éppen az ellenkezőjét hirdeti, azt, hogy ilyenkor a megszokott hétköznapi helyére egy „feje tetejére állított világ” kerül, amelynek idejére a törvények és szabályok felfüggesztődnek. Bizonyos szempontból Bázelben is megtörténik mindez, de több hónapos készülődés után, roppant szervezetten.

***Az idegeneknek tilos
jelmezbe öltözniük,
tilos árulniuk,
de idegen zenészek sem
kapcsolódhatnak be,
csak szemlélőkként
lehetnek jelen.***

Az alapos szervezést a hatalmas tömeg jelenléte is indokolja, hiszen a több tízezres létszámú, utcára vonult tömegnek szüksége van némi szabályzatra, amelyhez igazodni tud. A jelmezbe öltözöttek száma meghaladja a tízezret, ugyanakkor több tízezer látogató is érkezik ilyenkor a városba. Mindamelllett, hogy szívesen látják a turistákat, a Farsangi Bizottság a bázeliek saját ünnepének tartja a farsangot, az idegeneknek tilos jelmezbe öltözniük, tilos portékákat árulniuk az ünnep alatt, de idegen zenészek sem kapcsolódhatnak be a három napig tartó zenés felvonulásba, mulatozásba, csupán szemlélőkként lehetnek jelen. A távolról érkezettek a helyiek magyarázata nélkül aligha értik a jelmezek és lampionok által megjelenített poénokat, vicceket. Kivételt képez

Bázeli farsangi hagymapite. A szerző felvétele

a néhány, nemzetközi eseményt kifizető ábrázolás, azonban a jelmezek döntő többségét a helyiek életének egy-egy jeles mozzanata ihleti.

A sok száz éves múlttra visszatekintő bázeli farsang (Basler Fasnacht) óriási eseménnyé nőtte ki magát, az UNESCO 2017-ben a világ kulturális örökségévé nyilvánította.

Világjárvány okozta, megváltozott farsangi körülmények

A világjárvány feje tetejére állította a világot. A koronavírus terjedése természetesen a bázeli farsangra is hatással van. A Farsangi Bizottság 2020-ban a farsang elhalasztását tervezte, de belátták, hogy túl nagy logisztikai erőfeszítés lenne egy későbbi dátumon megtartani – akkor még nem tudták, hogy a következő évben sem szervezhetik meg ezt az ünnepet a hagyományos formájában. A korlátozásokat tiszteletben tartva igyekeztek éreztetni, vagy legalább emlékeztetni a lakosságot arra, hogy farsang van. A szabadtéri lampionkiállítást

meg lehetett tekinteni, a város utcáin plakátok, dekorációk és pár jelmezes figura emlékeztette a lakosságot erre a különleges időszakra.

Idén, 2022-ben a szervezők a járvány ellenére változtatásokkal, korlátozásokkal, B tervekkel, de készülnek a farsang megünneplésére. Külön honlapon lehet követni a tervezett programok státusát, a változtatásokat, hogy a nagyérdemű közönség is tudja, mire készüljön. Január 11-én megjelent a Farsangi Bizottság tájékoztatója, miszerint a hétfői jelmezes felvonulás (Cortége) a járványügyi helyzetre való tekintettel elmarad.

Érezhetően nagy a bizonytalanság az idei farsang szervezése körül, és ez megosztja a farsangolókat, de még a szervezőket is. Van, aki csalódottságának ad hangot, de olyan is akad, aki a döntéshozók határozatlanságát nehezményezi, mivel január közepe táján még nem lehet tudni pontosan, hogy a farsang hogyan fog lezajlani, hacsak nem lesz a 2022-es év a harmadik a sorban, amikor is nem rendezik meg ezt a háromnapos ünnepséget. A jelmezes felvonulást ugyan törölték, de a Morgenstraichot, a farsang hajnali „kibukkanását” még nem, pedig azon is

óriási létszámban és sűrűségben vesznek részt ünneplők.

Hogy teljes pompájában nem rendezhető meg a farsang 2022-ben, azt már lehet tudni, de hogy milyen formájában tartható meg (ha nem törlik el teljesen), az csak később, valószínűleg az utolsó percben fog kiderülni.

A bázeli hagymapite, amelyet a hagyomány szerint farsangkor az éttermek is felszolgálnak, lehet, idén csupán kiszállításra vagy elvitelre lesz rendelhető.

Bázeli farsangi hagymapite (Ziibelewaai)

Hozzávalók:

A tésztához: 200 g liszt, 90 g vaj, 1 tojás, fél kiskanál só, 10–15 ml víz.

A töltelékhez: 400 g hagyma, 100 g húsos szalonna (füstölt), 50 g vaj, 300 ml tejszín, 3 tojás, só, bors, szerecsendió, egy csokor zöldpetrezselyem.

Elkészítése: A sütőt 180 fokra előmelegítjük. A tészta hozzávalóit összekeverjük. Eleinte 10 ml vizet adunk hozzá, gyúrjuk, ha túl száraz, pótoljuk, míg a tészta össze nem áll. Egy 26 cm átmérőjű piteformát kivajazunk, és a tésztát beleegyengetjük úgy, hogy a forma peremére is jusson. Az alját megszurkáljuk, sütőpapírt teszünk rá, és súlynak szárazbabot öntünk bele. 15 perc sütés után a babot a sütőpapírral együtt eltávolítjuk, és tovább sütjük addig, míg a tészta enyhén színt nem kap (8–10 perc), majd kivesszük. A hagymát és a szalonnát vékony csíkokra, a petrezselymet nem túl apróra vágjuk, a hagymát a vajon megdinszteljük, majd a szalonnával együtt is pirítjuk 2–3 percet, majd hűlni hagyjuk.

A bázeli hagymapite, amelyet a hagyomány szerint farsangkor az éttermek is felszolgálnak, lehet, idén csupán kiszállításra vagy elvitelre lesz rendelhető.

Külön edényben a tojásokat a tejszínnel együtt felforraljuk, belekeverjük a szerecsendiót, majd a langyosra hűlt hagymás-szalonnás keveréket. Sózzuk, borsozzuk, és az egészet a tésztával kibélelt piteformába öntjük. 40 perc alatt készre sütjük.

Domokos Írisz Kamilla,
Lőrincz Beatrix, Szőke Dóra

A pantallós és a harisnyás világ nem állt távol egymástól

Bálint Andrásról, a barcasági csángók egyik krónikásáról

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a 2016/2017-es tanévben indította a *Hétköznapi hőseink – írjunk történelmet!* elnevezésű kezdeményezését. Ennek lényege, hogy iskolások saját szülőfalujukból mutassanak be olyan embereket, akik bár nem kerültek reflektorfénybe, szélesebb körben az érdeklődés középpontjába, de munkájuk révén sokat tettek a helyi közösségért, és rendkívüli képességekről, kiemelkedő tulajdonságokról, átlagon felüli jellemvonásokról tettek tanúbizonyságot.

A projekt erdélyi lebonyolítója az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, ezen belül a Közép-Erdélyi Magyar Művelődési Intézet, résztvevői romániai magyar iskolás csapatok. Új, *Hétköznapi hőseink* című sorozatában a *Művelődés* szerkesztősége a kezdeményezés során eddig született, helytörténeti adalékokat is tartalmazó dolgozatok szerkesztett, esetenként tömörített változatát teszi közzé.

Bevezető

A Hétköznapi hősök program keretében elkezdett kutatás során kincsekre lelünk: olyan hagyatékra, amely eddig majdnem ismeretlen volt, de hihetetlenül gazdag. Bálint András (1886–1962) négyfalusi tanító, tanár, iskolaigazgató, népbankvezető, autodidakta néprajzkutató, helytörténész (és a felsorolásból bizonyára kimaradt néhány megnevezés) levelei, jegyzetei, monográfiakötetének több változata, fényképgyűjteménye és néhány személyes tárgya.

A hagyatéka Hochbauer Gyula gondozásában van, Négyfaluban, ő a személyes kötődése és szakmai érdeklődése révén kétszeresen is motivált abban az évtizedekre visszanyúló rendszerező és értelmező munkában, amelynek egyik hozzáadéka, hogy idén (2020 – szerk. megj.), halála után 58 évvel megjelenhetett Bálint András első könyve: *A barcasági csángó-magyarok*.

Vizsgálódásunknak természetesen ki kellett térnie a vidék, vagyis a barcasági csángó falvak bemutatására, főként azok történetére az első és második világháború alatt, valamint a kommunizmus kezdeti időszakában, vagyis Bálint András felnőttkora idején.

Meglepetten tapasztaltuk, hogy éppen a történelmi rész megírásakor nehezen jutottunk Négyfalura, a Barcaságra, vagy éppen Brassó vidékére vonatkozó hiteles forrásokhoz. Ezért ahhoz a módszerhez folyamodtunk, hogy a Romániára és Erdélyre vonatkozó történelmi adatokat a *Hétfalu* című művelődéstörténeti folyóiratban megjelent, a Barcaságra vonatkozó visszaemlékezésekkel, cikkekkel vetettük össze, kiegészítve azt kutatócsoportunk családjaiban, ismerősi körében élő közös tudással, majd Bálint András életrajzi adataival.

Azzal kezdtük a bevezetőt, hogy kincsekre leltünk. Bálint András hagyatékának tudományos igényű feldolgozása sok időt és többretegű szakmai tudást igényelne. Dolgozatunk tehát inkább arra szorítkozik, hogy életét felvázolja, munkásságát bemutassa, annak reményében, hogy a hagyatékra felhívjuk a figyelmet. Írásából eddig leginkább a *Hétfalu* folyóiratban jelentek meg szemelvények. A folyóirat szerencsére interneten is elérhető, a hetfalu.ro honlapon. A dolgozat függelékeként összeállítottunk egy listát azokkal a cikkekkel, amelyek tőle származnak, vagy vele kapcsolatosak.

Bálint András portréja az 1950-es évek közepéről. Szerzője ismeretlen

A fényképanyag jelenleg csak Hochbauer Gyulánál elérhető. Különösebb szakmai tájékozottság nem kell ahhoz, hogy első pillantásra is kitűnjön: fényképtörténeti ritkaságokat is tartalmaz: fémlapra készített felvételeket, és papíralapú, 19. századi fotókat, amelyek Bálint András gyűjteményét képezték. Életéből származó, a 20. század első felét felölelő fényképek is vannak bőven, ezek közül katonaalbumai, valamint a néprajzi és művelődéstörténeti felvételek (köztük egy eddig valószínűleg ismeretlen felvétel Benedek Elekről) kiemelkedők. És nem utolsósorban, miután megismertük Bálint András életét, és úgy éreztük, hogy személyes ismerősünké lett, nagyon értékesé váltak az őt ábrázoló portrék, továbbá életképek, csoportképek.

Négyfalu bemutatása

Négyfalu egy kisváros, amely Brassó közvetlen közelében terül el, és a hagyományosan Hétfalunak nevezett, barcasági csángók által lakott település-csoportosulás része. Közigazgatásilag az '50-es években vontak össze négy, szorosabban összetartozó falut (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu), és nevezték el Szecselevárosnak. Ezzel az új település határozottan elvált a közelében fekvő Tatrang, Zajzon, Pürkerec csángó falvaktól (Háromfalu), amelyek közigazgatásilag jelenleg Tatrang községhez tartoznak. A barcasági csángó

vidékhez sorolódik egyébként még három falu, amely húsz kilométeres körzetben fekszik: Apáca, Krizba, Barcaújfal. Így együtt alkotják ezek a települések a tíz barcasági csángó falut, amelyeknek sajátos kultúrája kevésbé ismert, mint a szomszédos Székelyföldé vagy a moldvai csángóké.

A barcasági csángóvidék természetes határai a Kárpátok, valamint a Tatrang, a Feketeügy, az Olt és a Barca folyók, központja pedig Négyfalu (a helyiek kezdeményezésére a magyar számára idegen Szecseleváros helyett, a névhasználati szokás figyelembevételével 2006-ban nevezték el hivatalosan is így), egy jelenleg 31 000 lakosságú város, amelyet magyar, román, roma nemzetiségűek laknak. Brassótól 10 km-re, Sepsiszentgyörgytől 30 km-re, Bukaresttől 170 km-re, Budapesttől 700 km-re fekszik.¹

Legkorábbi, ránk maradt írásos említése egy 1366-ban kelt adománylevelében áll, amelyben I. Lajos király Ztanislaw comesnek adományozta az „in provincia Brassoviensi” fekvő Huzyufalu, Charnadfalua, Turchfalua, Zlanfalua (vagyis Hosszúfalu, Csernátfalu, Türkös, Bácsfalu) birtokait.

Bálint András az '50-es évek második felében járta be Hétfalut. Az utolsó órában rögzített egy elmúlóban levő világot, életfelfogást, ennek a kultúrának a tárgyi leltárját készítette el.

Lakosai földművelésből éltek a kommunista rezsim által gyorsan és erőszakosan bevezetett iparosításig, amely egyrészt magában a településen zajlott, másrészt a közeli Brassóban megnyitott gyárak, felhúzott lakótelepek által hatott Négyfalura. Mint Kelet-Közép-Európa-szerte, a folyamat itt is a hagyományos földműves életforma háttérbe szorulásához, a klasszikus faluközösségek felbomlásához, radikális megváltozásához vezetett. Bálint András éppen az '50-es évek második felében járta be Hétfalu házait, végzett alapos néprajzi gyűjtőmunkát. Mondhatjuk, hogy az utolsó órában rögzített egy elmúlóban levő világot, életfelfogást, ennek a kultúrának a tárgyi leltárját készítette el.²

Sokrétű közéleti tevékenysége mellett ez a felbecsülhetetlen értékű munka maradt az utókorra: a barcasági csángó népi kultúra lejegyzője volt akkor, amikor ez a kultúra még abban a formájában élt, ahogy az évszázadok alatt töretlenül kialakult.

Négyfalu a Nagy Háborúban

Mivel Bálint András felnőttkorára esett mind az első, mind a második világháború, sőt a kommunizmus kezdeti időszak is, célszerű röviden bemutatnunk, mi történt a régióval ezek a történelmi események, folyamatok alatt.³

Az első világháborúban az 1916-os év olyan fordulatot hozott a barcasági csángók történelmében, amelynek következtében sokan elmenekültek. A román betörés elől menekülő barcasági csángók egyes csoportjai még a Dunántúlra is eljutottak. Augusztus 29-én a román csapatok bevonulnak Brassóba és Hétfaluba, a következő napokban pedig, abbéli félelmükben, hogy magyar csapatok vagy katonák rejtőztek el a környéken, pusztító hadjáratot folytattak. 1916. december 7-én a román csapatok ismét megszállták Brassót és Hétfalut. A keleti front kibővült, és ez minden egyes várost váratlanul ért. Nem volt elegendő katonai erő Erdélyben, és a román haderő ezt kihasználva 60-80 kilométerre is benyomult egyes részeken. A brassóiak és a hétfalusiak tömegesen menekültek a támadás elől, egy nap alatt ki kellett üríteni mindent. A menekülés alatt a katonák sok házat kifosztottak. Aztán lassacskán a katonaság elvonult, de a helyi lakosok is elkezdtek fosztogatni, például a pincéket feltörték, mivel tudták, hogy oda sok értéket elrejtettek az elmenekültek. Németország és a Monarchia alakulatai két hónap alatt kiűzték Erdélyből a román csapatokat. Délről a bolgárok megtámadták Romániát, így a román katonai vezetés leállította az erdélyi támadást.

1918 januárjában megszakították a diplomáciai kapcsolatokat a két ország között, és lefoglalták a román állami kincstárát. Március 3-án Oroszország kilépett a háborúból, Ion I. C. Brătianu miniszterelnök lemondott. Ezek után 1918 februárjában a román kormánynak fontos döntést kellett hoznia. Két lehetősége volt: a megalázó béke, vagy az, hogy az egész országot megszállja az ellenség. A román kormány a békét választotta, a békeszerződést 1918. május 7-én írták alá.

Fényképalbum az első világháborúból Bálint András hagyatékában. Szőke Dóra felvétele, 2020

Négyfaluban az első világháború nemcsak az átvonuló front által érezte hatását, hanem a magyar hadseregben szolgáló férfiak sora révén is. Bálint Andrást kétszer vitték el harcolni, második útján megsebesült. Visszakerült Dévára a katonai kórházba, ahol nem tartalékolták, hanem géppuskás kiképzői szerepet kapott. 1917 végén és 1918-at ilyen minőségében töltötte Déván. A front tapasztalata, a katonatársak barátsága élete végéig elkísérte, hagyatékában egyebek mellett máig megőrződött két igen értékes, ebből az időszakból származó fényképalbum, valamint egy háborús ágyúlövedék.

Az első világháború végén kötötték meg a trianoni békeszerződést, amely a vesztes Magyarország (mint az Osztrák–Magyar Monarchia utódállama) és a győztes antant szövetség államai között jött létre. A békeszerződés előírja az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását, Magyarország új határvonalainak meghúzását és az elvesztett területeknek a győztes államok közötti szétosztását.

...és jött a második világháború

A második világháború egész Kelet-Közép Európa sorsát alapvetően megváltoztatta. Habár a második bécsi döntés értelmében Erdély északi részét

Magyarországhoz csatolták, a Barcaság vidékének az elszakadás következményeit kellett továbbra is elszenvednie.⁴ Az első bécsi döntés következtében Magyarország visszaszerezte 1938. november 2-án Szlovákiának a magyarlakta részét, majd pedig Kárpátalját. Ezután logikusan fordult a magyar politika és közvélemény figyelmé Erdély felé. Magyarország számára a Székelyföld elvesztése okozta a legnagyobb veszteséget, mivel több mint 103 000 km²-ről van szó. Teleki Pál magyar miniszterelnök 1940. április 17-én levelet írt Hitlernek, amelyben egyértelműen célzott a revízió szükségességére. Ezek voltak az első konkrét lépések a II. bécsi döntés felé. A román és a magyar kormány tárgyalásokba kezdett, de nem tudtak megegyezni, mivel Magyarország 60-70 000 km²-t szándékozott visszaszerezni, kb. a Maros vonaláig. A román kormány viszont nem területátadásban, hanem lakosságcserében gondolkodott.

A területvitát 1940. augusztus 30-án Németország és Olaszország döntötte el. Ez volt a második bécsi döntés, amelynek nyomán több mint 43 000 négyzetkilométer terület, Székelyfölddel együtt visszakerült Magyarországhoz.

Az erdélyi magyarságnak meghatározó pillanat volt az a nap, amikor a visszaszerzett településekbe bevonult a magyar hadsereg. Kós Károly így írt erről:

„egyszer csak jöttek, akiket vártunk:

én és mindenki és a város és az egész Erdély.

És mindenki kiáltott és ordított.

Ott álltam az utcán én is: százezer magyar embertestvérem között egy.

És ordítottam velük én is, és ujjongtam velük

és szememből csorogott a könny,

mint százezer testvérem

szeméből.”

(Ezerkilencszáznegyven)

*A front tapasztalata,
a katonatársak
barátsága élete végéig
elkísérte, hagyatékában
megőrződött két értékes,
ebből az időszakból
származó fotóalbum.*

Sajnos a Barcaságon a csángók kimaradtak ebből az ünnepnapból, és tovább kellett szenvedniük az elszakadást. Azzal pedig, hogy Magyarország visszaszerezte a Székelyföldet, megszakadt a kötelék a Barcasággal. Teljesen elszigetelődtek, magukra maradtak.⁵ A brassói levéltárban fellelhető dokumentumok szerint

Bálint András háza Bácsfaluban. Szöke Dóra felvétele, 2020

a hétfalusi magyarok közül sokan érezték úgy 1940-ben, hogy szülőföldjüket kénytelenek elhagyni. Főként az értelmiségiek települtek át a Magyarországhoz tartozó területekre, és kevesen voltak azok, akik a háború végén hazatértek.⁶

A románok viszont nem adták fel annyira könnyen, úgy érezték, ezzel a visszacsatolással elárulták őket. 1944. augusztus 23-án átálltak a szövetségesek oldalára. Ezután minden megváltozott. A Vörös Hadsereg behatolása miatt nagy veszélyben voltak az erdélyi határok.

1944. szeptember 12-én megkezdődött a tordai csata, Erdély történetének legvéresebb eseménye. Három héten keresztül tízezerrel hulltak a katonák. A szovjetek délről próbálták elfoglalni Torda városát, és betörni a védelembe, elfoglalva Kolozsvárt. A hihetetlenül véres harcok után 1944. október 4-én az ellenség elfoglalta Tordát. Egy héttel később kiűrtették Kolozsvárt. 1944. október 25-én a román és a szovjet alakulatok

bevonultak Szatmárnémetibe és Nagykárolyba, és ezzel teljes Észak-Erdély újból román fennhatóság alá került.

Ahogy a frontvonal visszahúzódott, az elvándorolt hétfalusiak egy része továbbvonult a magyar sereggel, egyesek pedig ekkor döntöttek a Magyarországra település mellett, és hagyták el Hétfalut.⁷

Bálint Andrást nem hívták be katonai szolgálatra a második világháborúban, életkörülményei azonban egyre szűkösebbé váltak, első felesége, egyre súlyosbodó cukorbetegsége miatt meghalt, őt magát pedig a kommunizmusban nélkülözés és mellőzés várta.

A kommunizmus

Románia átállása után 36 láger működött az ország területén. A szovjet kommunisták ezekbe a lágerekbe zártak be több ezer munkaképes, magyar nemzetiségű

embert. Az egyik leghírhedtebb munkatábor a barcaföldvári láger volt, ahol a mostoha körülmények miatt sokan életüket veszítették. Akik túléltek a borzalmakat, 1945-ben kiszabadulhattak a fogságból.⁸

1944-ben létrejött a Magyar Népi Szövetség Brassóban. 1945 márciusában Kurkó Gyárfás elnök vezetése alatt Dél-Erdély és Észak-Erdély szervezetei, a brassói és a kolozsvári központ egyesült.

A második világháború vége azért mégis egy kis reményt hozott az egyszerű ember lelkébe. Reménnyé lett, hogy a háborúnak örökre vége, hogy a nép veheti kezébe sorsát: demokráciát, jólétet és függetlenséget teremthet. A munkás munkát, az újságíró szabad sajtót, a paraszt pedig földet remélt. 1945 nyarán-őszén úgy tűnt, hogy e remények valóra válhatnak. A felszabadulás érzésének szárnyalásából azonban igen rövid időn belül a valóság talajára zuhantak vissza az embereket. A falusiak tudomásul vették, hogy a helységben élnek kommunisták, és figyelik nemcsak a gazdag urakat, de még az egyszerű parasztembereket is.

**Akárcsak Erdély
többi helységében,
a négyfalusiak is próbálták
teljes erővel ellenállni
a kollektivizálásnak.**

1949 és 1962 között zajlott a kollektivizálás, amelynek ma már mindenki ismeri romboló hatását: nemcsak az emberek magánvagyonra veszett oda, de egy évszázadokon át kialakult, és nemzedékről nemzedékre áthagyományozódott életmód, közösségi tudás, tárgyi és szellemi kultúra is elveszítette táptalaját, és ezzel rohamos sorvadásnak indult.

Bálint András az 1950-es években, a kommunizmus idején azzal, hogy a tulajdonosok figyelmét ezekre az értékekre irányította, nagyon sok néprajzi tárgyat mentett meg munkásságával. Nehéz időszak volt ez a falusi emberek életében. Mint ahogy más erdélyi falvak, úgy Négyfalu is megsínylette ezt a korszakot. Idetartozik egy megjegyzés: bár Négyfalu ma már kisváros, az 1950-es évekig az összevont települések önálló községekként működtek, és ebből a jellegéből a mai napig sokat megőrzött. A Hét- vagy Tízfaluhoz tartozó többi helység mai napig közigazgatásilag is a község/falu kategóriájába tartozik.

Az egykori Báró Ambrózy Evangélikus Középiskola épülete ma. A DiszTípo nyomda működik benne. Az eredetileg egyházmegyei kultúrháznak szánt létesítmény közadakozásból épült. Szöke Dóra felvétele, 2020

Fénykép a katonabomból. Felirata: Csibeetés. Rajta Bálint András és katonatársa. Szerzője ismeretlen, 1916, valószínűleg április

1950-ben összevonták a négy falut Sácele (falvacskák) néven. A sztálinizmus évei alatt nagyon sok embert börtönöztek be és kínoztak meg politikai és ideológiai okokból. Rengeteg visszaélés történt ekkor, a gazdákat arra kényszerítették, hogy a földjeiket társas gazdaságokba adják. Akárcsak Erdély többi helységében, a négyfalusiak is próbáltak teljes erővel ellenállni a kollektívizálásnak. Az itt élő kiscsapatok nem rendelkeztek hatalmas földbirtokokkal. Általában mindenkinek volt egy kis földje, „mezője”, persze állatállománya és mezőgazdasági felszerelése is. A négyfalusi egyszerű ember nem tudott szembeszállni az eseményekkel. Zárkózottság, félelem, fájdalom és bizonytalanság költözött be az emberek lelkébe. Az első négyfalusi kommunista párttagok a kollektívizálás lelkes aktivistái voltak. Azokat az embereket, akik szembeszálltak a kommunistákkal, azokat a nép ellenségének tekintették, bebörtönözték vagy deportálták.

1952-ben alkotmányba foglalták a Magyar Autonóm Tartomány meglétét, a szovjet vezetés előírására, hogy kezelni lehessen a társadalmi átalakítás etnikai oldalát. 1960-ban ismét átszervezték a területi közigazgatási egységeket, 16 tartományt hoztak létre, és Székelyföld nagy részét Brassó tartományhoz sorolták. Bálint András utolsó éveiben a Magyar Autonóm Tartományt átalakították Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá.

Mint ahogy a második világháború alatt, a hétfalusi csángók ebben az időszakban is kimaradtak abból a magyar kulturális pezsgésből, amely az autonóm tartományokat átmenetileg jellemezte.

1956 után, a megtorlás során börtönözték be a legtöbb erdélyi magyart a forradalom iránti szimpátia miatt. Ekkor teremtette meg a Román Kommunista Párt a nemzeti szocializmus kereteit, amely később a Ceausescu-korszakban teljesedett ki. Az '50-es, '60-as évek között a magyar élet a dél-erdélyi völgyekben kezdett visszaszorulni. Brassóban és Hétfaluban a magyar közösségi élet ekkor, a szocialista keretek között is működött, bár sajátosan: kissé elszigetelten, illetve az államhatalomnak való kiszolgáltatottságban.

Bálint András értelmiségi szerepvállalása és tartása miatt a kommunizmus évtizedeiben igyekeztek háttérbe szorítani. Bár tanítói végzettsége volt, pedagógusként többé nem alkalmazták, sőt csak alkalmi vagy részidős munkákhoz juthatott (pl. egyházmegyei pénztáros, könyvelő volt). Volt olyan időszak, amikor bevétele megélhetését nem fedezte, ezért serstényesztésből egészítette azt ki. Nyugdíjazását követően megbízták a Négyfalusi Múzeum megszervezésével, azonban munkáját nem vették figyelembe. Megírta és a kiadó szempontjai szerint átdolgozta a hétfalusi csángókról szóló monográfiáját,

amelyet egyszerűen, indoklás nélkül, nem adtak ki.⁹

Bálint András életrajza és munkássága

Vegyük tehát végre számba Bálint András életét, a rendelkezésünkre álló adatok alapján.

1886-ban született. Életútja egyaránt mondható izgalmasnak és tipikusnak: 20. századi történet, amelyben egy kis-közösségben élő, és közösségéért sokat dolgozó értelmiségi pályája beleszövedik a történelmi fordulatokba, és tulajdonképpen az erdélyi szórványmagyságról nyújt látóképet.

Édesapja, idősebb Bálint András Bácsfaluban volt jegyző. A család szintén Bácsfaluban lakott, tekintélyes, helyi szóhasználattal élve „négyablakos” házban, az evangélikus templommal majdnem szemben. Id. Bálint András nemcsak jegyző volt, hanem a szó igazi értelmében vett írástudó is, aki a maga során visszaemlékezéseket jegyzett le élete alkonyán. Fia tanítónak tanult, előbb a sepsiszentgyörgyi képzőben, majd Kolozsváron, ami szintén a család viszonylagos jólétét mutatja. Iskolatársai között volt például László Ferenc újságíró, Bartalis János költő, Bede Sándor népi versfaragó.

Bálint András hagyatékát Hochbauer Gyula, az unokája őrzi és gondozza Négyfaluban.

Kolozsvárról hazakerülve Bálint András rövid ideig tanítónak dolgozott a Bácsfalusi Állami Elemi Iskolában, és összeházasodott Borcsa Bodolai Sárával. Az első világháborúban végig katonaként szolgált, és valószínűleg képzettségének köszönhetően tartalékos főhadnagyként szerelt le 1918-ban. Ebből az időszakból származik egy olyan dokumentumcsomag, amely különlegessé teszi Bálint András hagyatékát: két fényképalbum az első világháborús katonáskodásáról, valamint ekkori levelezése feleségével.

Bálint András hagyatékát Hochbauer Gyula, az unokája őrzi és gondozza Négyfaluban. Bálint András Hochbauer Gyula nagyanjának a második férje volt, tehát vér szerinti kötelék nem fűzi hozzá, de nagyapjaként tartja számon őt. „Amikor nyílni kezdett a szemem, én őt már néha-néha láttam.” Kora gyermekkorából van róla néhány személyes

Az evangélikus középiskola egy osztálya és tanári kara, az 1926–27-es tanévben. Bálint András az alsó sorban jobbról az első. Szerzője ismeretlen

emléke. Első osztályos volt, amikor Bálint András, egyetlen nagyapja, akit ismerhetett, meghalt. Történetünk érdekessége, hogy Hochbauer Gyula szintén pedagógus lett, nagy tiszteletnek örvendő magyar–román szakos tanár, aki Négyfaluban, nagyapjához hasonlóan, sokat tett a helyi magyar közösségért: helytörténeti kutatásokat végzett, könyvet írt az 1848-as szabadságharc helyi vonatkozásairól, húsz éve szerkeszti a *Hétfalu* művelődéstörténeti jellegű folyóiratot, bábszakkört, mesemondó maratont és hagyományápoló rendezvények sorozatát szervezte, volt Brassó megye magyar szakos tanfelügyelője és egyetemi óraadó... Jelenleg

többek között azzal foglalkozik, hogy Bálint András hagyatékát kiadásra készítse elő (az első kötet dolgozatunk megírása közben hagyta el a nyomdát). Az ő, illetve családja magántulajdonában vannak a fentebb említett fényképalbumok és a levelezés, valamint bőrröndnyi egyéb dokumentum, illetve néhány személyes tárgy.

Hogy ki készítette az albumba gondosan beleszerkesztett fotókat, azt már senki nem tudja. Sokszor a képzelet segítségével nyiladozik, hogy pontosan mit ábrázolnak a képek. Bálint András ugyan írt melléjük néhány szót, de ezek inkább elindítják az albumnévezető fantáziáját, mintsem kimerítő

magyarázatot adnak. Annyi azonban bizonyos, hogy ez az album kortörténeti érdekesség.

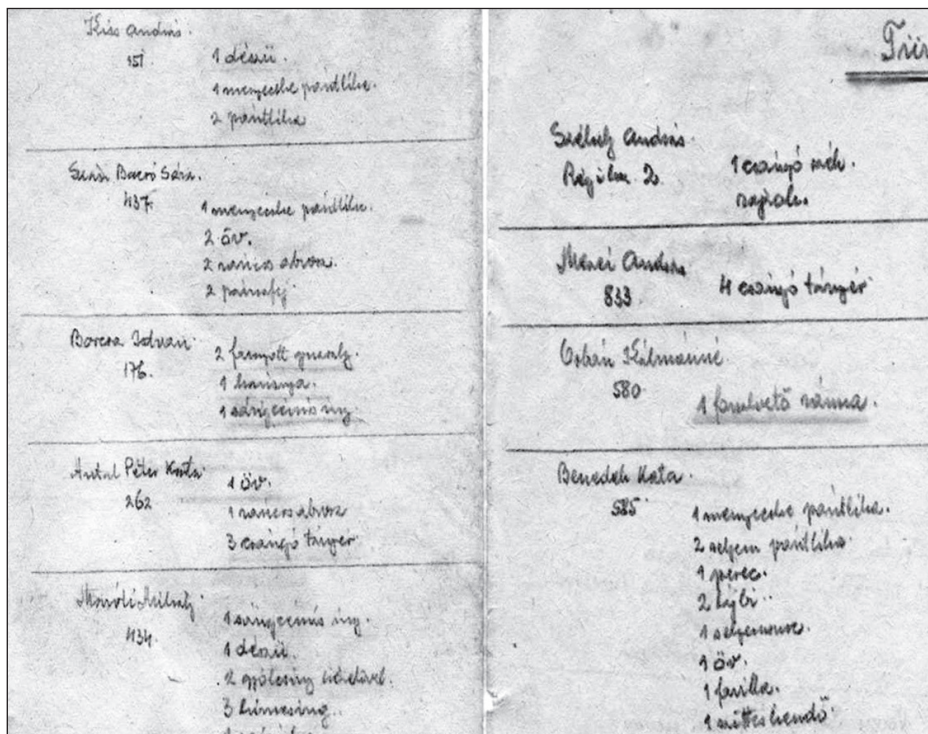
„Kuncz Aladár *Fekete kolostorát* eszünkbe juttató képek ezek, a fogolytábor hangulatához hasonló zártság jellemzi a fronton szolgálatot teljesítők életét, ilyen feltételek között, mélyen humánus magatartásról árulkodnak. Vagy ha Bartalis János *Az, aki én voltam* című önéletrajzi regényét lapozgatjuk, ott is hasonló jeleneteket fedezünk fel. Az egyikén például három bajtársával ülnek egy kertben, és etetik a csibéket. Egy másikon az énekkaruk énekel, és a háttérben ott vannak nagyon sokan. Nem tudom, az egész zászlóalj hallgatja-e őket, de ez is megkapó jelenet. Lövészárkos felvételek is vannak, vagy katonabajtársuk temetéséről is van két fénykép. A bejárt területekről házakat fényképeztek, az ottani lakókról, életképszerűen” – értelmezi Hochbauer tanár úr a képeket.

Ami a Bálint András és a Négyfaluban maradt felesége közötti levelezést illeti, ez a szövegtörzset önmagában is megérné egy önálló elemzést. A hagyaték gondozása során ezeket a leveleket is publikálásra készíti elő Hochbauer Gyula.

1918-tól Bálint András Négyfaluban élt. Az impériumváltáskor nem volt hajlandó Romániára felesküdni, mivel már egy államra felesküdött volt. Ezért csak helyettes tanítóként dolgozhatott. Mivel a Bácsfalusi Magyar Királyi Állami Elemi Iskola, ahonnan hadba vonult, megszűnt, a Bácsfalusi Egyházközség tanítónak alkalmazta rövid ideig az 1919 szeptemberével újraindított evangélikus magyar elemibe, majd helyettes tanárként Hosszúfaluban az alsó tagozatos evangélikus középiskolába (a mostani DiszTípo nyomda utcára néző épülete), ami egyedi próbálkozás volt Brassó megyében. Mivel az elemi oktatás után magyarul nem tanulhattak akkor Négyfaluban, az egyház létrehozta ezt az intézményt fiú- és leányosztályokkal. Eleinte helyettes tanár volt itt Bálint András, majd 1929-ig a tanintézmény megbízott igazgatója, amíg anyagiak hiányában felszámolódott az iskola. Román nyelvet, földrajzot, történelmet tanított, „amit nem tudtak másképpen lefedni, azt ő elvállalta, és csodálatosan megfogalmazott, tankönyveket helyettesítő jegyzetei maradtak meg ebből az időszakból.” Pedagógusi tevékenysége mellett természetesen részt vett a közösség kulturális és társadalmi életében is. Hagyatékában fennmaradt például

Csoportkép az 1922. július 30–31-i, segesvári Petőfi-ünnepségeken. Ezekre évente ellátogatott a Négyfalusi Dalkör. A második sorban középen Benedek Elek, Bálint András a jobb szélén, az alsó sorban. Szerzője ismeretlen.

Kopogtatófűzet, az 1950-es évek végéről. Szőke Dóra felvétele, 2020

egy fénykép, amelyen a segesvári Petőfi-emlékmű előtt pózolnak egy csapat négyfalusi kirándulóval, illetve Benedek Elekkel. Ahová meghívták, ott szívesen tartott előadásokat a csángók eredetéről, a barcasági falvak történelméről, személyiségeiről. Cikket írt, például a Csángó kalendáriumokba. „Ezek a vérbeli tanítók nemcsak betűvetésre tanították a gyermekeket, hanem beavatkoztak a közösség életébe is, és a közösség elfogadta, sőt

igényelte is a segítséget” – jellemezte Hochbauer Gyula.

Az evangélikus középiskola megszűnése után a második világháborúig Bálint András a Hétfalusi Népbank vezetője volt, amely a Brassói Népbank fiókszervezetéként működött. Hochbauer Gyula elmondása szerint a Bankot is úgy szervezte meg, hogy minél több szempontból hasznára váljon a négyfalusiaknak. Például könyvtárat szervezett, ahonnan nemcsak a pénzintézet alkalmazottjai

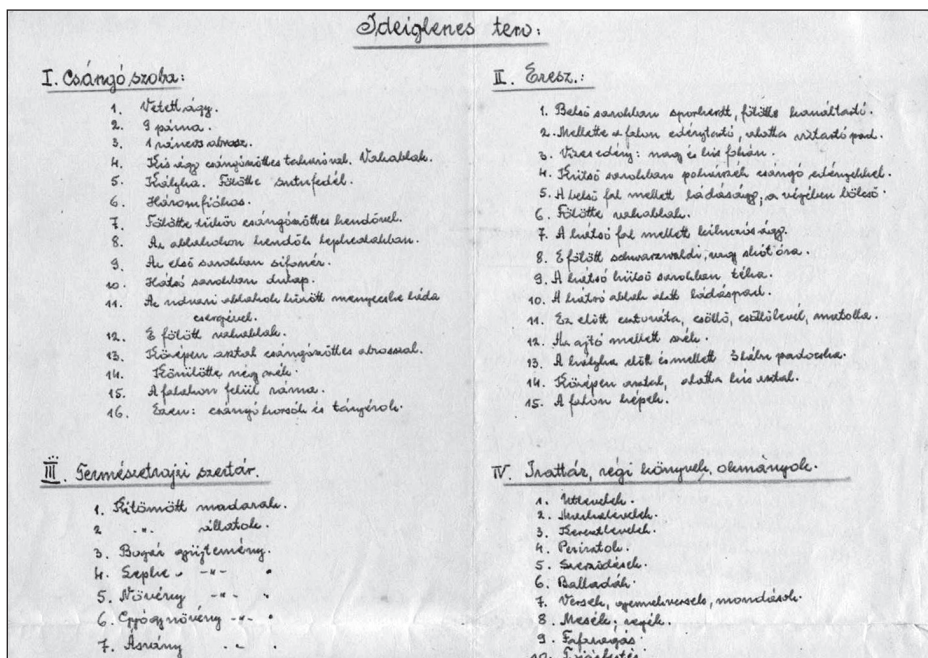
kölcsönözhetnek, hanem nyitott volt más helybeliek számára is. Folyóiratokat rendelt meg, például járt ide a Pásztortűz és a Helikon, beszerezte az Erdélyi Szépművés Céh köteteit. Az unoka emlékszik, hogy ezek a vászonkötésű könyvek közül néhány ott sorakozott aztán a hatvanas évek elején a nagyapja polcain. A Bálint András könyvtárának egy része sajnos elveszett. Amikor a család eladta a házát, nem volt, ahová elvinni a könyveket. Szerencsére egy pedagógus házaspár vásárolta meg a házat, akik nem dobták ki a hagyatéknak azt a részét, amit a család nem vitt magával, a könyvtár azonban az évtizedek során elkallódott.

Megbízták azzal, hogy tervezze meg a Négyfalusi Múzeumot. Nagy lendülettel fogott hozzá a tervezéshez, és néprajzi gyűjtőmunkába fogott.

A második világháború után, amikor Bálint András élete személyes és szakmai téren is nehézzé fordult, mégis megtalálta a módját a személyes boldogulásnak, és annak is, hogy közösségi munkát végezzen. A bácsfalusi gazdakör keretében fűzetet adott ki a sertés-tenyésztésről, tagja volt a Zajzoni Rab István költő emlékére állítandó szobor bizottságának. Jegyzeteket készített, folytatta az előadásait. „A régi öregek abban az időszakban is megtalálták a módját, hogy hasznára váljon a tudásuk a közösségüknek, de minél kevésbé kelljen megalkudniuk”. 1949-ben összeházasodott Lukács Irénnel, egy megözvegyült tanítónővel. A szecselevárosi IFET (állami fakitermelő vállalat – szerk. megj.) fűrészgyárának könyvelője volt, 1956-ban nyugdíjazták.

Ekkor bízták meg azzal, hogy tervezze meg a Négyfalusi Múzeumot. Nagy lendülettel fogott hozzá a tervezéshez, és néprajzi gyűjtőmunkába fogott. Fitalább munkatársakat talált, a gyűjtést ő irányította, ami nagyrészt abból állt, hogy lajstromot készítettek a tíz barcasági csángó faluban. Munkája főként a négyfalusi tárgyi néprajzra koncentrált, de bejárták Háromfalut is, és Apácán, Krizbán, Barcaújfaluban is gyűjtöttek.

Hochbauer Gyula kiemelte, hogy nem az első volt, aki a tízfalusi csángó kultúra hagyatékát vizsgálta. Előtte már Kiss Béla lelkes is foglalkozott ezzel, akinek kettős, teológiai és néprajzos

A múzeum ideiglenes terve, amely 1958 és 1960 között készülhetett. Szőke Dóra felvétele, 2020

Bálint András gyűjtés közben, 1958–59-ből. Szerzője ismeretlen

végzettsége tudományos alapot biztosított ennek a kutatómunkának. Kiss Béla tárgyakat gyűjtött, amelyeknek ma is ott kellene lenniük a Négyfalusi Néprajzi Múzeumban. Bálint András viszont lajstromot állított össze, tárgyjegyzéket azokról a hagyományos technikával készített eszközökről, ruházati darabokról és mindennapi használatban levő tárgyokról, amelyeket a csángó portákon az ötvenes években talált.

Gyűjtőmunkájának eredményeit füzetekbe rendszerezte, amelyeket aztán a néprajzos körökben számontartott Seres András is sokszor használt

terepmunkája során. Hochbauer Gyula édesanyja, Bálint András fogadott lányára „kopogatófüzeteknek” nevezte ezeket, és emlékezett arra, hogy Seres András kölcsönvette őket. Bálint András és Seres András között szép együttműködés alakult ki, és bár egyikük sem volt képzett néprajzos, nagyban nekik köszönhető, hogy a csángó tárgyi kultúra leírásokban megmaradt, és akkor rögzítették, amikor az még élő volt, a mindennapok részét képezte, nem szorult hagyományápolásra. A két amatőr kutató közül Seres neve került be a köztudatba, azért is, mert ő már a Bálint

Andrást követő nemzedékhez tartozott, ezért „olyan lehetőségeket is kihasználhatott, amilyenek idősebb kortársának nem adtak meg”.

A múzeum tervét aztán félresöpörték, pedig alapos és nagyszabású terv volt. Bálint András és munkatársai gazdag anyagot leltároztak fel, munkaeszközök, főként szövessel-fonással, kenderfeldolgozással, kézimunkálással, hímzéssel kapcsolatos tárgyak és termékek leltárát készítették el. „Például hitelesen írt le egy utolsó népviseletváltozatot, amely már engedmény volt a polgári ruházatkodás felé. De megszótt, kihímzett, hagyományosan elkészített ruházat volt, amit ő még élt” – magyarázta Bálint András munkájának egyik vonatkozását Hochbauer Gyula.

„Értelmiségi szolgálatát” végzett ezekben az években Bálint András, gazdálkodó emberek gyermekeként értette, élte ezt a világot, azt is tudta, hogyan kell az emberekhez szólni, hogy beengedjék a portájukra, megmutassák neki a tárgyakat. Munkatársait is eszerint válogatta ki.

A néprajzi leltárkészítéssel párhuzamosan állította össze a barcasági csángókat bemutató monográfiáját, amelynek egyes részeit már az 1920-as évektől kezdődően megírta, és publikálta a Csángó naptárakban.

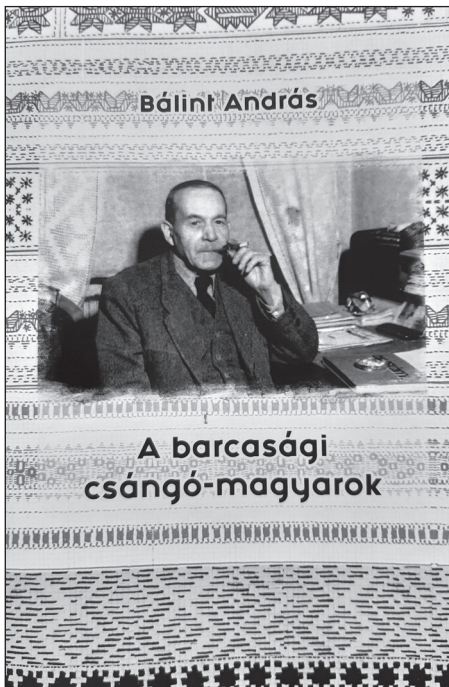
„A csángó-magyarág ismertetésének megírásával fiatal korom óta foglalkozom, de hivatali állásom és a mindennapi kenyér biztosítása miatt folyton halasztódott. Ez év tavaszán nyugdíjas állományba jutottam, ami lehetővé tette, hogy szándékomat valóra váltsam.

Lassan haladok, mivel a városi néptanács megbízott a Csángó Múzeum létesítésével. Ez lefoglalja fél napomat, s így csak a délelőtti órákban írhatok. Remélem azonban, hogy tavaszra teljesen befejezhetem munkámat” – írta Bálint András a monográfiája kiadása kapcsán a Tudományos Könyvkiadó Magyar Szerkesztőségének.¹⁰ A kiadó eredeti véleményezése kedvező volt, ezért Bálint András kéziratát átdolgozta, erre a változatra azonban – bár a fennmaradt levelek tanúsága szerint többször érdeklődött – választ már nem kapott. Felesége, Irénke, majd fogadott lánya, Hochbauer Ferencné Gáspár Sára mindhiába próbálta a könyv megjelenését előremozdítani. A *barcasági csángó-magyarok* 2020-ban ért révbbe, ekkor adták ki Négyfaluban, a Bálint András-hagyaték gondozásának egyik fő mozzanataként.

Veres Emese-Gyöngyvér néprajzkutató, aki a barcasági csángókkal sokat foglalkozik, kérdésünkre ezt mondta róla: „Bálint András munkássága

Csángó naptárak Hochbauer Gyula gyűjteményében. Szerző: Szöke Dóra, 2020

Bálint András megkésve kiadott könyve, A barcasági csángó-magyarok. Szöke Dóra felvétele, 2020

kutatásaim számára kiindulópont volt, többször forgathattam a megjelent cikkeit, a kéziratát. Bár az idősebb generáció ismerté még, felmérésére is emlékezett, ám munkásságát csak a *Csángó Naptárban* megjelent cikkek alapján emlegették. Reméljük, hogy a most megjelent kötet ugyanolyan visszacsatolásokat fog eredményezni, mint Seres András 1984-ben megjelent kötete, és újabb emlékekkel, adatokkal gazdagodunk általa.”

Bálint András 1962-ben halt meg, sírja a bácsfalusi temetőben található. Emlékét második feleségének családja őrzi, de a nagyon idős emlékezők még arra is, hogyan gyűjtött Bálint András. Néprajzi munkássága eddig főként cikkein, előadásain keresztül hatott, valamint azért, hogy a gyűjtés során a tulajdonosok figyelmét ráirányította az értékes darabokra, illetve a népi mesterségek technikáira, a megőrzendő tárgyakra és tudásra. A barcasági csángók történelme, szokásai, jeles személyiségei, néprajza egész életében szívügye volt.

„Nemcsak szakmába vágó tudományokban oktatta azokat, akik keze alatt dolgoztak. Uborkaszezonban mesélt a csángók múltjáról, nagy fiairól: Zajzoni Rab Istvánról, Istók Jánosról, Jakab Andrásról, Sipos Jánosné Berecki Annáról, az öreg Borcsa papról, Gyurka József tanítóról. Életből vett történetekkel nyirbálta a túlzott idealizmust” – emlékezett rá fogadott lánya.¹¹ Indítatásáról, motivációjáról ő maga így fogalmazott: „Sokan írtak rólunk ezidáig tanulmányokat, azonban mindannyi kizárólag a tudományos világ számára készült anélkül, hogy a csángó nép tudomást szerzett volna róluk. Az a nagy tájékozatlanság, amelyet éppen a népem körében tapasztaltam, indította arra már évekkel ezelőtt, hogy a megjelent tanulmányok felhasználásával feltárjam a csángó nép előtt eredetét és történetét abban a formában, ahogyan azt mi, csángó-magyarok látjuk. [...] megismertessem népem múltját, életmódját, szokásait úgy, amint átéltem, és nem aszerint, ahogyan oly sokan csak meglátták.”¹²

Hochbauer Gyula otthonában, Bálint András hagyatékának egy részével. Szöke Dóra felvétele, 2020

Könyvészet

Bálint Andrásnak a *Hétfalu* folyóiratban megjelentetett szövegei, illetve a vele kapcsolatos cikkek jegyzéke. A folyóirat a *Brassói Lapok* mellékleteként jelenik meg, és digitális változata elérhető a hetfalu.ro honlapon.

Hochbauer Gyula: *Múzeumok Négyfaluban*. 2001. november 30.

Hochbauer Gyula: *Bálint András jegyzeteiből*. 2003. november 11.

Kovács Lehel István: *Jegyzetek id. Kiss Árpád Naplójához. A történelmi kontextus*. 2005/7.

Krizbai Andrea: *Tatrángi csángók a Barcaság küszöbén a 20. században*. 2005/11.

Hochbauer Gyula – Szabó Mária Magdolna: *Brassó megye magyar tanítványú iskolái régen és most*. 2014/6, 2014/7, 2014/8, 2014/9, 2015/1, 2015/2, 2015/3.

Bálint András hagyatékából – id. Bálint András befejezetlen visszaemlékezése. 2014/6.

Bálint András jegyzeteiből. 2015/2.

Levélváltás Bálint András hagyatékából. 2016/9.

Bálint András hagyatékából. 2018/1.

Jegyzetek

1 A bemutatás adatainak forrása a hetfalu.ro honlap, illetve Kovács Lehel István: *Barangolások a barcaságon* című könyve (EKE Brassó, 2018).

2 Bálint András életrajzát, munkásságát Hochbauer Gyula szóbeli közlésének nyomán mutatjuk be (interjú készítettünk vele Négyfaluban, 2020. május 1-jén).

3 Az I. világháború bemutatása a <http://romansagortenet.hupont.hu/elsovilaghaboru> összefoglalója segítségével történt, amelyet a *Hétfalu* folyóiratban megjelent visszaemlékezésekkel és Bálint András életrajzával vetettünk össze.

4 A II. világháborúról és a kommunizmusról szóló rész egyik forrása a *100 év történelem – magyarok Romániában* című dokumentumfilm-sorozat. Szerkesztő: Víg Emese.

5 Krizbai Andrea: *Tatrángi csángók a Barcaság küszöbén a 20. században*. *Hétfalu*, 2005/11.

6 Hochbauer Gyula szóbeli közlése.

7 Szintén Hochbauer Gyula szóbeli közlése.

8 *100 év történelem – magyarok Romániában*, hetfalu.ro.

9 Források: Hochbauer Gyula szóbeli közlése, illetve Hochbauer Ferencné Gáspár Sára életrajza Bálint Andrásról (Bálint András: *A barcasági csángó-magyarok*. Disz Tipo Kft., Négyfalu, 2020, 11–15).

10 A kézirat története. In: Bálint András: *A barcasági csángó-magyarok*. 16–34, 18.

11 Hochbauer Ferencné Gáspár Sára: Bevezető. In: Bálint András: *A barcasági csángó-magyarok*. 11–15, 13.

12 A kézirat története. In: Bálint András: *A barcasági csángó-magyarok*. 16–34, 17, 24.

Az írás készültkor, 2020-ban a szerzők a brassói Áprily Lajos Főgimnázium 9. osztályos diákjai voltak. Ma ugyanott tanulnak tovább. Vezető tanár: Dénes Andrea.

